

MÁRKUS BÉLA

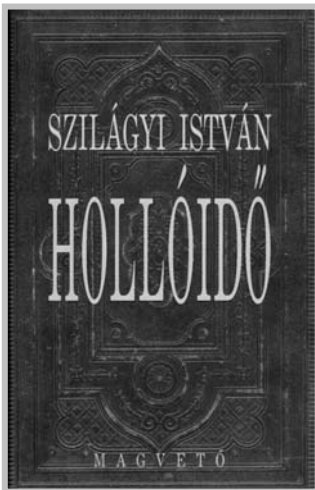
Titkok pányváján kerengeni

SZILÁGYI ISTVÁN: HOLLÓIDŐ

I.

„Reveken eltelt éveire úgy gondolt vissza a deák, mintha az ottvaló életre később is a harangláb toronyárkádjáról nézhetne alá” – így indul Szilágyi István két részre, *első* és *második könyvre* tagolt regénye, s ez a nyitó mondat az első rész történeten kívül álló, megnevezhetetlen elbeszélőjét hasonlónak mutatja a második rész történeten belül lévő, az események alakításában részt vevő, ám megnevezetlenül maradó elbeszélőjéhez. Körmönfontan fogalmazó, „fúrt agyú” mindkettő – amilyenek éppen ők, a narrátorok tartják közös hősüket, a Tentásnak hívott deákat. A huncutul bonyolult mondat a regény egészére nézve több mindent jelent be. Először is a nézőpont változó voltát. Hol az elbeszélőé érvényesül, hol a szereplőé, anélkül, hogy e váltást jelölne. Hőset kívülről is láttatja, de olykor vele szinte eggyé válva, utánozza is. Távolságot is tart tőle, de közel is megy hozzá. Az időviszonyokat szintén cserélgeti: a zömmel utóidejű elbeszélés hol jelen idejűvé, hol pedig, ritkábban, előidejűvé lesz. Mindez végső soron az elbeszélő helyzetének jelöletlen voltából adódik. Abból a térbeli és időbeli viszonyból, ami a névtelen történetmondó és az (egyelőre) ugyancsak névtelen főhőse között fennállt és fennáll ugyan, ám semmi bizonyos (sem most, sem később) nem árulkodik róla.

A nyitó mondat ravaszága a jelen idejűvé tett feltételes múlt használatában is megmutkozik. A kétféle idősík keverése eleve feszültségkeltő hatású. És nemcsak abban, amiben bizonytalanságban hagy: a felidézett múlt és a felidéző jelen egymáshoz való távolságát illetően. Nemcsak az eltelt évek számát fedi homály, hanem az ottvalóhoz képest az ittvaló élet terét is. Nemkülönben az e helyszínen elfoglalt helyzetet, betöltött pozíciót – azt a pontot, amelyik a hátra- és az alátéknítés magaslati pontja, kilátója, leshelye. Vagy legalábbis, innen a feltételes mód, az óhajtana lenni, de csak részben lehet: a reveki éveket tán szemlélheti távolságtartóan, kívül- és felülálló módjára, de nem így azt, ami később esett meg a deákkal. Utóbb, vagyis a Revek elhagyását követő, önmagában is két szakaszra tagolható időben. Közülük azonban csak az első mérhető, körülbelüli pontossággal, csak ennek az eseményeit beszéli el a társai nevében is szóló, mindvégig többes első személyben fogalmazó szemtanú narrátor. A második szakasz hosszát, lefolyását viszont

Magvető Kiadó
Budapest, 2001
544 oldal, 2290 Ft

előbb ugyanazzal a meghatározatlan időre utaló határozószóval jelöli, mint a szerzői elbeszélő, majd a határozószavas melléknévvvel még meghatározhatatlanabbá teszi: „Később, amikor már messze jártunk szülőtte városunktól, nagyon messzire az időben is, többször eltöprengtünk rajta: vajon annak idején félig még gyermekfővel nem azért hagytak a határban kószálni, erdőn-lápon lappangani, hogy soha meg se tudjuk, miféle gondok gyúrik homlokukat?”. Kérdés, e „később” hogyan viszonyul a reveki évekhez, az első könyv elbeszélő idejéhez, és hogyan a másodikéhoz, amelyik a deákkal együtt hús reveki legény látszatra céltalan útrakelésével kezdődik, a törökök ellen harcoló csapatokhoz való csatlakozásukkal folytatódik, majd győztes ütközetükkel végződik. További kérdés, hogyan aránylik hozzájuk a „nagyon messzire” ideje. S hogyan azoké az „elkövetkező esztendő”-é, amelyek távolát kivételes módon a visszatekintés egzisztenciális távlatával együtt villantja fel, arról tudósítva, hogy a harc után nagyobb részt postálkodással, hírvivéssel szereztek maguknak becsületet. Ebbe a többesbe azonban a deák nem foglaltatik bele, s e hiány nemcsak az ő eltűnésével, majd talányos felbukkanásával érzékeltetett különállását, külön valóságát jelölheti, hanem annak a nézőpontnak a hiányát is, ahonnan az életsors eme szakasza belátható lenne. Szemrevételezhető, tűnődve szemlélhető – ha nem az elbeszélő számára, akkor legalább a deáknak magának. De mert ő a harangláb tetejéből csupán a reveki esztendeire nézhetne alá, ezért talán az agyafűrt elbeszélői közlés arra is céloz, hogy a történetmondás idejéhez képest, paradox módon, éppen a távolabbi események megidézése válik lehetővé, a közelebbieké viszont lehetetlen. S ez volna a történetmondó személycseréjének oka is. Mintha a távolság, az értelmező visszagondolás távlatá csak a frissebb történések esetében hiányoznék. Talán mert a deák sem képes fölérjük emelkedni, úrrá lenni rajtuk. Így a két könyvre osztott regény a végláthatatlanul hömpölygő időből két szakaszt jelölve ki a két elbeszélővel, a megnevezhetetlennel és a megnevezetlennel, az alaki én kettőssége, a személyiség megosztottsága kifejezésére is szolgál.

Az idők kijelölése csak nagyjából, hozzávetőlegesen történik meg. Az elbeszélők hivatkozásaiban, előre- és hátrautalásaiban semmi pontosság vagy rendszeresség. Évszám, magyar vagy világtörténelmi esemény dátuma még véletlenül se, a figurák különféle megnyilatkozásaiban, egymással való diskurálásaiban sem. Egyikük meg is jegyzi, hogy „mintha szánt szándékkal kerültük volna azt, ami ország-történelem”, a másikuk szerint viszont valahogy az egész történet olyan hihetetlen, „mint valami történelmi mese a régi időkben”. E mesei emlékezet szintetizáló jellegének megfelelően is az idő térré alakul, s így igazít el a szöveg vonatkozási mezején. Nevek, hely- és személynevek mutatják az iránt a kor kesze-kusza viszonyai között. Am csak annyira, amennyire, mert az elbeszélőnek gondja van rá, hogy földrajzilag azonosítható környezet helyett „hibrid tér” keletkezzék. E „geográfiai tévképzet” kialakítását és fenntartását az egymás mellé rendelt s ugyanazon szerepet játszó valóságos és kitalált nevek szolgálják. Együtt van Debrecen és Pádua, Bajnaköves és Karabátor, például. A narrátor talán a kiindulópontként feltüntetett település megjelölésével – Revek – is huncutkodik, keveR – ami a hely visszafelé olvasott nevét adja ki. Ugyanakkor a régiség meséjében szinte magától értetődően Mohács az a tájékozódási pont, amely köré a téridő épülhet, mégpedig olyan pontos elemekből, amelyek a cselekményhez további viszonyítási alapul szolgálhatnának. „Máig Mohácsot jajgatjátok, hogy ott az ország elvesszett – hangzik az első könyv ismétlődő párbeszédjeinek, Terebi Lukács pap és Fortuna Illés iskolamester disputáinak egyikében. – Holott Mohácsnál csak egy meggonddalatonul fölvonultatott had pusztult oda, még ha királyostól meg tucatnyi püspökös-

től, főurastól is. Ott csak egy gőgös halálraszántással fölállalt csatát vesztek el, nem az országot. Az majd tova azután veszett el”. Az első s az utolsó mondat időhatározói is elárulják: Mohács esemény helyett jelképként szerepel. Erdély és Debrecen hasonlóképpen. Egy valóságos tér, egy földrajzi egység és egy valóságos város helyett egy magatartásmód, egy életfelfogás jelzéseként. Mégpedig a beszélő nevével egy létezett személyt, az 1525 előtti budai királyi udvar meghitt emberét, a Perényi Imre nádortól a Szerencsés Imre nevet elnyerő Fortunatust is idéző iskolamester sorsához, múltjához kapcsolódva. Fortunáról hangzik el, hogy ha még egyszer sikerül Erdélyben „megfészkelnie magát”, akkor többet felé se néz a hódoltságú részeknek – s ő az, aki ismételten jellemzi az „erdélyiek” s a „pénzes” város viselkedését. Előbb a deáknak jelenti ki, hogy Erdély, „na, az még a cifra világ”. „Ha száz esztendeig élsz köztük, akkor sem igazodsz el rajtuk”, az erdélyieket szerinte sose lehet kiszámítani. Utóbb a tehetetlenséggel egyenlő óvatosságukat kárhoztatja: „Örökké azt mondják: most nem alkalmas a pillanat. Nekik sose az.” Persze, van ebben igazság – teszi hozzá, mégis fő bajnak mondja, hogy „azok úgy élnek ott, mintha mindenkinek két élete volna. Vagy öt. Amiből majd mindenre futja”. Elmulathatod velük a fele életedet – folytatja –, csak azt ne várd tőlük, hogy megmozduljanak. Ugyanakkor megértőnek is mutatkozik, különösen a fejedelem prédikátorával, Orbai Miklóssal folytatott diskurálásában, épp az Erdélyből érkezett papnak panaszkodva, hogy ő nem tudhatja, „mi az, hogy hovatartozás”, és ezt nem is kell tudnia, „hiszen nem gondod, mert odatartozol”, de a csatolt részekben, idekint „ez mindig más. A másik. Ők. Ezek. Tudod, milyen nagy dolog az, ha országgént a magad gazdája vagy? Ti ezt nyilván nem érthetitek, mert éltek.” „En néhány éve idekint húztam meg magam – meséli, miután meghatott vallomásaiban emberre szabott, élni való helynek, »kurva kicsi ország«-nak nevezte Erdélyt. – Mára föl kellett ismernem: azzal is a barbárhoz igazodom, ha szembenállok vele”. Debrecen az ugyancsak beszélő nevű püspöke, a valószínűleg Méliusz Juhász Péterre ütő Pásztor Péter revekai megjelenésével kapcsolatban említődik, mint olyan ravasz, élelmes város, amelyik „máig úgy forgolódik, sáfarkodik, hogy minden jároból sikerül kivásárolnia magát”. Ez az enyhe elmarasztalás csap át gúnyba az egyházi méltóság jellemzésekor. Pásztor eszerint „nagy tudományú buta ember”, aki „előre csápol, hátra rúg”. E példák is tanúsíthatják, hogy Mohács, Erdély, Debrecen olyan emblémaként tűnik fel, amelyek a kommunikatív emlékezet a jelennel együtt haladva formálja meg az alakját s jelentését. A személyes tapasztalás helyébe már a szóbeli emlékezet, a szájhagyomány lépett mint a történelmi tapasztalat átörökítője. Bizonyosságul szolgálhat egy Hanthó Gyárfás nevű főlegény vélekedése is, aki míg a revekai legénynek föl nem világosították, nem hallott semmit a törökök uralkodásáról, „eddig csak azt tudta, odalent a török van, itt fennebb a magyar, odébb a német meg más nációk, a hátunk megett meg Erdély van, benne mindenféle székely, oláh népség, akiket békén hagy – tán mert egyformán utál – a magyar is meg a török is.”

Jelöletlen idézetként bár, de ugyanebben az emlegetett disputában szerephez jut az írásos emlékezet is: „Már Gyula és Sziget is szörnyű romlással elestek” – citálnak meseteri egy verssort, a deáknak úgy rémlik, az ő okulására. Vagyis ha 1526 mellett a két vár török kézre kerülésének éve, 1566 is a kortársi emlékezetközösség része már, akkor a regényvilág elbeszélő jelene csak ettől későbbi lehet. Az elbeszélő műltra valamikor akkor tekinthet vissza – ismét terek, helyszínek mutatják az időt –, amikor Mohács után a „kétfele vágott ország hadai egymást kaszabolják, vívják egymás várait Haddtól Munkácsig, Szatmártól Tokajig”, mintegy a „Hadd vágja a magyar a magyart!”

jelszavával. Ha e kaszabolásokat a hittel kereskedő főurak közül is első sorban a pártállását kilencszer változtató, a Szapolyai Jánost és Ferdinándot, Izabellát és János Zsigmondot egyaránt szolgáló Balassi Menyhárthoz kötjük, akkor e felvidéki báró halála ismét a Szigetvár ostroma körüli éveket, egészen pontosan 1568-at jelöli meg. Ahogy azonban a dátumokat, végvári harcokét, békekötéseket, ugyanúgy a császárok, királyok, főurak nevét is hiábavaló keresni. Tettek, cselekedetek sejtetik, hova kalandoztat a históriás mese. Abba az időbe is eljuttat tán, amikortól János Zsigmondnak a Habsburgokkal kötött 1570-es speyeri szerződése, valamint a drinápolyi béke nyomán törvény mondja ki az ország három részre szakadását, s Erdély országrész államformája a fejedelemség lesz. Miközben a császár legkedvesebb fiának szólítja leveleiben a fejedelmet, aközben ennek országnagyjai a király felé is „riszálják a farukat”, de elfogadják a segítséget a török hadától is – hangoztatja egy beszélgetőtárs, a másik pedig bizonyos báróknak rója fel, hogy „mindig beleviszik valami szarba a fejedelmüket”. Másutt a császár és a király között „idestova húsz esztendeje” megkötött frigy kerül szóba, vélhetően Izabellának arra az 1551-ben hozott döntésére célozva, hogy János Zsigmondal együtt elvonul, átadva országát Ferdinándnak. Ismét másutt ironikus levélrészlet tudat a mesei segítségről: a magyarok erősítésére, a törökök gyengítésére a pápa, a spanyol király meg „Moszka császár” mi mindent ígér küldeni.

Kevésbé átteleles, rejtőzködő az elbeszélői közlés, ha az uralkodók helyett a kor valósi mozgalmaira, nagy hitújítói alakjaira tér ki. Calvinus, azaz Kálvin János legfontosabb tanítása szó szerinti idézése – „maradj meg Isten szózólójának közöttünk, ne akarj fölöttünk ítélkezni is” – Terebi Lukács pap sorsához kapcsolódva veti föl a reformáció, vagy ahogy itt említik, az „újhites zajdulás” kérdéseit. Hogy vajon a különböző országrészekben mikor lettek citálhatóakká Kálvin tanításai; mikor múltak el az egyedül csak „Róma hitén való idők”, s terjedt el a lutheri, majd a kálvini helvét vallás, s mikorra lett „ez is hatalom”. Válasz ismét a regényvilágon kívülről érkező, az alábbiakat rögzítve: nálunk csak a tizenhatodik század közepe után vált világossá az egyházszakadás ténye, noha német ajkú teológusok és Wittenbergből hazatérő magyar lelkészek már előbb is az új szellem hirdetői lettek. 1552-ben a beregszászi, 1567-ben a debreceni zsinat fogadta el a helvét irányzatot, illetve a II. Helvét Hitvallást, Melius Juhász Péter püspöksége idején Debrecen téve meg e reformáció központjának. Erdélyben 1568 elején a tordai országgyűlés az európai reformáció történetében példátlan határozatot hozott a vallási türelem, a szabad vallásgyakorlás dolgában, majd ezt követte 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlés, mely ismételtén kimondta: „Az Isten igéje mindenütt szabadon prédikáltassék, a confeszióért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgató”. Az állam és az egyház, a királyok, fejedelmek és a papok, prédikátorok dolgai tehát nagyjából ugyanazt a történelmi időt, a század közepétől a hetvenes évek legelejéig tartó húsz esztendő rajzolja oda háttérnek a deákkal megesett dolgok mögé – anélkül, hogy az elbeszélő helyzet kereteit, az elbeszélő idő végpontjait meghatároznák.

Eppen két évtizednyi múltat ölelnek fel azok az emlékezések is, amelyek az egyedi személyek történeteit veszik sorra, hogy hozzájuk vissza-visszakanyarodva, azokat más és más megvilágításban láttatva kirajzolódják a deák családfája, kikerekedjék életrajza. A halványan és bizonytalanul felfestett történelmi háttér előtt élénk színekkel mintázódik egy különös családörténet, egy titokzatos származás. Amennyire az ország-história adós marad a nevezetessé lett történelmi események felidézésével, a Mohács, Szigetvár, Gyula és a többi végvár csatáiról, ostromairól szóló hírekkel, híresztelésekkel, annyira részletezően gazdag és mehökkentően fordulatossá ez az eredetkuta-

tás, ez a személyes történelem. Az előbbieket az elbeszélő oly annyira a töprengés tárgyává emelte, csak reflexív epikai elemeket társítva hozzájuk, hogy sem a történetmondó mesélés, sem a tárgyilagos leírás elemei nem kerülhettek a közelükbe. Az utóbbiak viszont azért sem válhattak az elmélkedő időtöltés, a magyarázatkereső diskurálás részeivé, mert lényegi mozzanataik annyira feltáratlanok voltak, hogy titokvontukban kideríthetetleneknek is látszottak.

Az esetek feltárásához, rejtett összefüggéseik felfejtéséhez ezért olyan elbeszélői iram szükséges, olyan tempó és modalitás, amelyik messze esik a meditatív részletek ráérős nyugalmatól, higgadt modorától. A narrátor kiszólásai, megjegyzései is egyértelműen jelzik ezt a különbséget. A családhistória egyes fejezeteit úgy kommentálja, hogy egyre bajosabb követni, „kit, hol, merre forgat” az egyik mellékalak, Baga Rozál „megáradt mondhatnékja”, vagy hogy „néha képtelenség volt kitalálni”, kiről beszél, ki jár megnevezetlen épp az eszében. A személyes emlékezésnek ezzel a szertelen, nyugtalanul ide-oda csapongó stílusával szemben az ország-históriás gondolatok nagyon is kiforrott módon, kikristályosodott formulákban fogalmazódnak meg. Jellemző: a történelmi emlékezet egyik ébren tartójának, a vén pap apródjaként emlegetett deáknak nemcsak arra van ideje, három hosszú éven át, hogy lejegyezze a mestereitől, a paptól és az iskolamestertől hallottakat, hanem hogy le is tisztázza, és szinte pontokba szedhetően újra is írja ezeket.

Egyfelől ott van a szerelemgyerek apród elrablásának és felcseperedésének hihetetlen meséje, másfelől viszont az egyén és a hatalom, az emberi méltóság és az uralkodói önkény összefüggéseinek tárgyilagos elemzése. Egyrészt csodálkozás azon, ami „mestertől szerzés, diabolikus”, azzal az ámulattal, amit a fortélyos figurák, mindenekelőtt Fortuna megannyi tette kelt, mert „amit ő kitalálhat, az nekünk úgysem járná meg az eszünk. Az ilyen agyafúrt másképp arányozza, amit elgondol, mint amit mi elképzelünk” – másrészt szinte axiomatikus tételek, példázatos eszme-futtatások, a bölcsességi beszédforma alakzatai követik egymást népek, nemzetek eltipratásáról, kiirtásáról, a „két gazda közt gazdátlanok lenni” helyzetéről, a „ki védhet meg kit kitől” kétségbeesett kérdéséről vagy a „csak rosszabb ne legyen” viselkedésvéről. A tárgy és előadója természetéből fakadó különbségekre a legélesebben egy figyelmeztetés világít rá: „Most pedig úgy mondj el mindent, mintha nem veletek történt volna, vagyis arról, amit látál, ne vélekedj” – az apródot épp az a Fortuna kéri így, akinek „majd mindenik történetben föl kell bukkannia, hisz valamiképp ő az, akitől a deák megtudhatta, mi hogyan történt vele”. Bár az elbeszélő közli ezt, mégis csak részben igaz, mert amit a deák apró gyermek koráról megtudhat, az elsősorban Baga Rozál, majd Terebi Lukács beszéltetése alapján jut a tudomására. Így kerekedik ki az a magántörténelem, amely „jó húsz esztendeje” kezdődött, ám csak sejthető, hogyan.

A különböző állítások aligha egyeztethetőek össze – ezek is keverednek. Az egyik szerint húsz éve került Terebi prédikátor Nagycsépről Revekre, a másik szerint viszont épp ennyi időre volt szükség annak kiderüléséhez, ami egy harmadik településen, a pap és az iskolamester első közös szolgálati helyén, Agócon történt. Az, nevezetesen, hogy az Agócsy úrnál akkor még mesterként szolgáló papnak is tetszett a várkisasszony, Krisztina, és a főapród, az afféle kengyelfutó Fortuna Illésnek is. A lány az utóbbit tüntette ki szerelmével – és a törvénytelen kapcsolatból született gyerekekkel. A fiúcska „már jó esztendősfő”, amikor a lányanya meghal, valaki ledobja a várbástyáról, s aligha az apja, Agócsy úr a tettes, utóbb sok jel sejteti, a pap lehetett az. Akihez aztán, már reveki szolgálata idején – vagy tizenöt esztendeje, „ha nem több” – For-

tuna fedeles vesszőkosárban odamenekíti a várból kalandos módon elrabolt, „kétéves forma” kislányt, senki előtt se fedve fel, hogy az az ő félárva gyermeke. Rögtön tovább is áll, Revekre csak az utóbbi négy esztendőben tér vissza, apa voltát azonban a gyermeke előtt is titkolja. Iskolamesteri munkát vállal, de innen is éppúgy el-eltűnedezik, az éj leple alatt térve meg, mint ahogy korábban sem lehetett tudni, merre kóborol, honnan, hová s hogyan menti a törökök karmai közül a janicsároknak szánt kicsiket. A saját gyermekét annak a gondjaira bízta tehát, aki, úgy lehet, kedvese gyilkosa volt, és aki majd a kamasszá cseperedett fiát apródként, illetve deákként alkalmazza.

A foglalkozás jelöli a nevet, erre utal a Tentás is; a régi magyar névadásnak megfelelően bár, mégis szokatlanul, amin ifjú társai csak jóval az otthonuk elhagyása után, a törökkel vívandó csata előtt csodálkoznak el. „Eddig eszünkbe nem jutott: mindenkinek van apjától, keresztelő papjától kapott becsületes neve, csak neki nem volt” – hangzik a képviselői szó épp annak a szájából, akinek a második könyvben szintén nincs neve. Sem elbeszélőként, de szereplőként sem szólítják meg, s aki csak az első könyv hátrában lappangó, csikónevelő legényeinek s a második hadba kelőinek lajstromát összevetve azonosítható Darholz Mátéval. Ő (vagy a szerző? vagy tán a kötet korrektora?) néha kissé szórakozottnak látszik: hol Darvadi, hol pedig Darva Andrászt emlegeti, Tegzest pedig, aki(k) amúgy létszám feletti(ek), kilóg(nak) a húszas keretből, hol Péternek, hol pedig Jánosnak kereszteli. Hogy a kissé ugyancsak tévesztő, a fejedelem tárnokmesterét, Botács urat egy helyütt Bocsár Jánosként emlegető névtelen történetmondótól ő veszi át a szót, ebben talán módosabb tőzsérfiú volta, előbbre valóbb származása kevésebbé számít, mint felfogásuk, iróniára való hajlamuk rokonsága. Ahogy például a deákot megítéli – „Az utat mindig olyan mutatja, aki nem való semmire” –, az mélyen egyezik a tudásról és a bizonyosságról hangzottatott alaki véleményekkel. És az elbeszélővel, akinek nemcsak a dolgokkal kapcsolatos állásfoglalása hiányzik, hanem az az igyekezete is, hogy a korra vonatkozó történelmi, társadalmi ismereteket megörökítse, a tudást át-származtassa. Mintha az a bölcséleti belátás vezetné, amely különbséget tesz tudás és bölcsesség között, az előbbit az egyedire és az időszerűre vonatkoztatva, az utóbbit viszont a lehetséges tudására, hogy ami bekövetkezhet, azzal miképpen kell bánni.

Mindenesetre a családja megismerésének éppúgy nincs sorsmeghatározó jelentősége, életalakító szerepe, amiként a névtelenségnek sem volt. Tentás, a „senkifia deák” nincs válságban pusztán a származása miatt, önazonosság-zavarai sincsenek, és ahelyett, hogy személyiségét vesztettként sajnálná magát, nagyon is jellemzik az önálló egyéniség olyan fő ismérvei, mint a cselekvés, kiváltképp pedig az önreflexió. A törökök elhurcolta pap fortélyos kiszabadítása a bagosi várból mindenképp sorsdöntő és megvilágosító erejű cselekvése; töprengései pedig egyáltalán nem tapadnak meg az árvaság, a magárahagyatottság önsajnálató képzeteinél. Ekképp a névviselés, a török hódoltságbeli aligha az identitásvesztés modern korélményét idézi fel, inkább köthető a szómágia ama emlékéhez, amely a természeti népektől eredően eleve két nevet ismert, a születésit, amit a legkritikább esetben volt szabad kimondani, és a másikat, amit használtak. Jellemző, hogy amikor Bajnaköves várkapitánya, Bajna Imre szolgálatában már névvel tűnik fel – Göncöl Istvánnak hívják –, akkor titkolja csak igazán önazonosságát, akkor viselkedik idegen módjára a vele együtt útnak induló legényekkel. Korábban, névtelenül, egy volt közülük, mint ki sosem érezte, hogy megtűrt senkifia volna, most, hogy rájönnek kilitére, teljesen ismeretlennek tettei magát, szövege is elegyedik velük. A név nem lesz a személyiség egységének mágikus erejű bizonyítéka, miként

a névtelenség sem az egység hiányát jelölte. Ez oly annyira nem is okoz számára gyötrelmet, hogy még a tűnődéseiben sem merül föl.

Más kínozza, rögeszmés önelemzésének más a visszatérő tárgya. Előbb riadtan felismert, majd bátran kihasználta különös képessége, a szemverés, az ígézet „ördögös hatalma”, utóbb látomásokkal megvert élete, azzal a sűrűn kísértő álommal, hogy koponyákból rak falat. Személyisége megosztottsága, az alaki én kettőssége sokkal inkább ezekből fakad, semmint hogy az eredetkutatás következménye lenne. Társai ugrató kérdésére – sajog-e a lelke? – ezért feleli, hogy nem a lelke sajogtatja, mert efféle nincsen neki, hanem a félelme. Látomásai megelevenedésétől fél. „Raknám én most már koponyákból a falat, csak maradnának meg ott, az álomban. Am újabban kigurulnak onnan a mezőbe, és az éber valóban tolonganak. De ezek már nem száraz csontgolyóbisok, igazi levágott fejek.” A regény záró jelenete azzal ér véget, hogy a törökök elleni csata után piramisokba rakott fejek szerteszét gurulnak, s a deák indul utánuk, azok meg „szaladnak előtte. Mintha terelné őket. Gurulnak, futnak vissza a mezőbe. Ő meg csak lépdél a nyomukban. A holtakkal terített végesség fele”. Ez az önkéntelenül vonuló, ez a szinte öntudat híján lévő Göncöl István nem az a deák immár, aki képes lenne fölülről szemlélni a világot és benne önmagát. Búcsúja másnak láttatja, mint a bemutatkozása: a körülötte levő világgal együtt ő is megváltozott. Kívülállóbból kiszolgáltatott lett, mégpedig az önmaga helyzetén, eredetén túl való dolgok, események iránti érdeklődés tette kiszolgáltatottá. „Magavallató tépelődés” rontott bele még az álmaiba is – a névtelen elbeszélő feltételezése szerint. Ugyanő másutt alliterációra hajló kedvvel nyilvánítja ki, hogy hősét „veszedelmek természetét vallató, didergető kíváncsiság kezdte kerítgetni”, s izgatta, milyen az, mikor „tűzokádó fekete fegyverek füstjében fuldoklunk”. A zárlatban a már bekerített, fuldokló ember lépked. Az, aki megtapasztalta, amire annyira kíváncsi volt: mit lehet tenni, „amikor az örvény elér, forgatni kezd, majd rángat a mélység felé”. A toronyárkád rejtőzködő biztonsága helyett az örvény szédülete jutott osztályrészéül.

II.

Mintha a legvégén az kerítené hatalmába, ami ellen a legelejétől kezdve annyit viaskodott, amitől szabadulni remélt: a halállal kapcsolatos félelme, megannyi elűzhetetlen rémképe. Kénytelen azzal szembesülni, hogy pazarlóan gazdag képzelete nemcsak mozgatója tevékenységének, mint Terebi kiszabadítási ötlete mutatta, hanem bénító, gátló tényezője is. Hogy káprázatai, képzelgésai a spontánul, azaz irányíthatatlanul és ellenőrizhetetlenül működő tudat kivetülései, hogy látomásai, rémálmai kiszolgáltatottja. Hogy miközben folyton a „lappangó, rejtezkedő veszedelmek miféleségét vallatta képzelete”, aközben elő is idézte, magára is szabadította e veszedelmeket. Mert szerzett vagy öröklött képessége volt, hogy „mindaz, amire valaha ráfigyelt, szinte szó szerint elméjébe vésődött”, sőt „megelevenedett előtte”, ezért „ez az inkább kárhozatos, mint üdvös adottság elkísérte később is élete során”. Eme elbeszélői minősítés felfogható a ritka racionális magyarázatok egyikeként, a fantasztikus események, csodás tettek ismeretelméleti megalapozási kísérleteként is, habár a különböző vízióelmények, eksztatikus megnyilvánulások történetbe foglalása vagy leírása alapján még nagy vonalakban sem igen körvonalazódik valamiféle racionális világkép. Akad ugyan példa, amikor a deák enyhe rosszulletével, múltó szédülésével hozza összefüggésbe, hogy az „úgy látja, mintha koponyákból magasodna a cinteremfal is”, és még tán ide-

vonható más eset is. Ide a szerelmi gyönyör, a mámor okozta érzécsalódás, amikor az új papnéval, Hódy Ágóval való szeretkezés után táncolni lát bölcsőt és poharat, s kérdi: „Miféle móka ez már megint?”. Ide az az elragadtatás, érzéken felüli érzékelés, amikor a szemmel verés különös képességének a felfedezése s gyors gyakorlása teszi ajzottá, és a legények rejtkehelyéről hazafelé haladva még mindig tart ez a szinte önkívületi állapot: „egyszer csak Revek mintha elébe jönne, rémlett, tisztán látja a kerítéseket, ami képtelenség, hisz odáig jó fertályórányi még az út (...) A távolságot közben mintha nem apasztanák a léptei (...) Kicsit később akárha lejtőn haladna lefele, mély katlanban látta a várost maga alatt. Behunyta a szemét, úgy ment egy darabon, mire kinyitotta, a magasban lebegett Revek, mint valami erőd, várhegyen, melynek közben ő mégis a piacára lát. Aztán(...) egyszerűen minden a helyére állt. (...) Hogy ember számára létezhet ennyiféle furcsa tapasztalás, mint amikben az elmúlt fél nap során része volt, mindezt a deák pár órával később könnyebben elhite volna”.

A megváltozott tudatállapot pszichológiai, etnopszichiátriai és antropológiai szempontból leírható úgy is, ahogy az ekstázis elsődleges jelentése: elmozdítani magát valahonnan – Tentás így is, ezáltal is a hétköznapi világtól való elrejtését, az abból való kiszakadását gyakorolja. Más formában és más eszközökkel, de ugyanezt teszi Terebi és Fortuna vitái alkalmával. A főként a Biblián alapuló, a világ és az ember „abbamaradt” teremtéséről, aztán a büntetésről és a bűnhődésről folytatott, lényegében a másutt is nyomatékosan szereplő, az „akarja-e Isten a bűnt?” kérdését középpontba állító eszmecserék csendes hallgatása, emlékezetből történő lejegyzése, illetve tisztázása során. Mind ez „majd három éven át” tart, miközben „azt sem tudta, miért” mosolja újra őket – e koncentráció és meditáció révén is a transz állapota és az elrejtés helyzete jöhet létre.

Itt és más helyeken, természetesen a beszéd és az írás viszonya, metafizikai szembenállása is terítékre kerül. Méghozzá többféle módon. Az írás nemcsak a személyiség rejtőzködésének vagy jelenlétvésztesztésének formájaként tűnik föl, hanem a megsokszorozódásának, mássá, gazdagabbá válásának lehetőségeként is. Bár a másoló apród alapvető benyomása, hogy a leírtak „valahogy másként hangzottak, mint (...) a valóságosak (...) mintha poros könyv lapjáról deklámálnák mesterei, akárha szomorújatek szereplőiként”, elégedetlenségére mégis talál gyógyírt, s a hátrányt még előnyére, hasznára is fordítja. Eljátssza ugyanis külön-külön a szerepüket, „jó ideig hol egyik, hol másik vélekedés nyomába” szegődik, rohángal „egyik zászlaja alól a másiké alá”, hogy egy-egy alaknak még az „elképzelt töprengéseibe” is beleszólvá végül megsejtse: „nem a jó és a rossz, nem a kegyes és a gyarló, vagy az üdvös és a kárhuzatos csap össze (...), ezek az ő lelkében, elméjében is együttkucorognak összekapaszkodva, párosan”. Az igazság sokféleségének eme ismeretelméleti tételezésén és magatartáselvvé emelésén túl Tentás játéka, a beszélgetők meglevenítése különös képességen alapszik: a mássá levés képességén. És itt épp az a mássá levés és egyúttal mássá tevés történik meg, ami antropológiailag a mimézis lényege. Olyan utánzás ez, amelyik mintegy tárggyá változtatja az utánzottat, hiszen tetszés szerint bánhat vele, az uralma alá hajthatja. Fortunáról el is hangzik: „hatalma van a többiek fölött”.

A mimézis az egyik fajtája tehát a deák mágikus tevékenységének is. Nem csupán olvasni a másik gondolataiban, de mint sajátjait ki is mondani azokat, nem csupán kiszámítani a szándékait, de ezek szerint is cselekedni, túljárni az ellenfél eszén – a beleélésnek, beleézésnek ezek a fortélyai teszik „nagy játékos”-sá a Fortunát kelepcébe csalni törekvő tárnokmestert, Botács urat, de az iskolamestert is. Nem utolsósorban a minden „komédiázás-alkalmat” megragadó, megannyi „csalárd fufang”-gal élő deákot,

aki szerint ugyan „ennyi színlelést, áltatást elkomédiázni fáradalmasabb, mint fölszántani a reveki határt”, ám akiről mégis egyre-másra hangoznak el efféle alaki s elbeszélői jellemzések: „ördögösféle”, „átokvirág”, „kiforgatod minden szavam, ördög motollája az eszed”, és aki maga is fő dolognak tartja, „sohase tudjátok, hányadán álltok velem”. Vonzó, ha kiszámíthatatlan, hogy valakinek az „ármányos ravaszsága hány ágú-bogú”. Mintha az élet egész játékát valóban játéknak tekintené; mintha az ellentételezés, a látzólagosság és az elrejtés, elrejtkezés mozzanatai, gesztusai azt sugallnák, hogy a valóság érvényét veszítette a számára, valószínűtlenné változott – vagyis mintha az ironia nem egyszerűen stílusává, hanem létszemléletévé vált volna. Ez határozná meg egész egzisztenciáját, a kierkegaardai értelemben. „Az ironia egzisztenciameghatározás, s így semmi sem nevelésesebb, mint ha azt gondolják, hogy beszédforma (..) Aki lényegileg ironikus, az egész nap és semmilyen formához sem kötött az, mivel az ironia az illetőben rejlő végtelen”.

Mindenesetre a deák szavakkal való varázslásának mómora is a logocentríkusság fölényét mutatja. Nem egyszerűen a beszéd, hanem az igen sokszor emlegetett „mesék”, a „bolond történetek” kitüntetett szerepét. A céltalan lódtításokét, amikben a nagyot mondó valami oktalan örömet leli, noha maga is csodálkozik, mi hazudtatja, mi készíti füllenésre, a „hihető, a vélhető” és a „rejtezkedő valódi való” összekeverésére. Egyetlen feltétel vagy inkább cél azonban mindig van. Az, amit az apród a házi mindenesnek így mond: „azt se bánom, ha az egészet te találod ki, Rozál, csak elhíhető legyen”, saját magának pedig ekképpen ír elő: „Cifrára vésett álnoksággkövek. Én forगतom ki valamennyit. Fő, hogy jól egymáshoz lehessen illeszteni őket. Aztán megkötni csalárságmésszel: így épül a hazugságtorony”. Sorsfordító elhatározások, cselekedetek kötődnek az ugratni, álmélkodtatni akaró beszédhez. A reveki legények képviselő elbeszélője úgy érzi, utólag, a deák „világgá bolondította” őket „kóborlás törtériaival” s a pap szabadulásában kulcsszerepet játszó Világkrónikának (nem az írásaival, de) a képeivel. Gyászos, „baljós tudást” szórva közéljük: „Mintha azt akarta volna elhítenni velünk: balgaság ezen a tájon élni, épeszű ember itt nem marad; hátha a megannyi sötét jóslat majd érlelni kezdi bennünk az elhatározást; mi több, okkal valónak tudjuk a magunkelszánást, ha egyszer útra kelünk”.

Bár tagadhatatlan, hogy Tentás számára az írás tevékenysége – egy legújabbkori filozófussal szólva – mindenekelőtt mint „az én elfelejtése”, a környezetéből való kikapcsolása szerepel, és az is vitathatatlan, hogy a szegényes világ- vagy országhistória eseményeit szóban előadott történetek rögzítik, mindezek ellenére mégsem állítható, hogy az anyagiasult, tárgyá váló nyelvnek, és – később talán belátható okok miatt kissé körülményesen fogalmazva – a nyelv képeinek, a betűknek elhanyagolható szerepük volna. Egyfelől ott van az alulnézetből látott és láttatott történelem, számtalan rejtélyes és különös történetével, messze a történetírás tárgyyszerúségre és tárgyilagosságra törekvésétől, másfelől viszont ott vannak az írástudói szerepre és műfaji változatokra vonatkozó, többnyire ironikus megjegyzések. Ott a vágy „mesét baszarítani”, szőni képtelenebbnél képtelenebb történeteket, fittyet hányni tényekre – a mesélő a valóságot nem bemutatni, hanem befolyásolni óhajtja, tevékenysége tehát eleve mágikus jellegű. S ott az igyekezet, egy-két szóval illetni a különböző írásos műfajokat s írástudókat, így vetve össze a beszéd és az írás jellegét, jelentőségét.

Az emelkedett hangú, míves stílusú beszéddel kapcsolatban az hangzik el, tréfálkozva, hogy versebe szedhetné valamely „szomorodott lelkű krónikás”, és fordítva, hogy a való élet aligha igazodnék „a krónikásének keserves strófaíhoz”. Másutt a siral-

mas énekek és jeremiádok kerülnek szóba, a hozzájuk kapcsolható alaki véleményeket és tetteket tekintve ugyancsak parodisztikus módon. Az ország elvesztén való siránkozáshoz, illetve a magyarok kipusztulása miatt való panaszkodáshoz különféle megjegyzések kapcsolódnak. Egyrészt annak a felfogásnak a belső következetlenségein keseregnek, amely írásban hirdette: „bizony a török császár Isten szolgája a magyar nemzetiségnek büntetésére”, amely szerint tehát a törökökkel szembeszegülni egyenlő az Isten akarata, rendelése ellen tenni. Holott – hangzik az érvelés – a fő-fő urak kevélysége, gonoszsága és telhetetlensége miatt van minden kárhozát – ők azok, közöttük tehát a deák nagyapjának vélt Agócsy úr is, akik dehogy bánták az országot, „legalább nincs gond vele (...) lesték, a többi hozzájuk hasonló mekkora darabot harap ki a maradék országból, amit végül versenyt zabáltak a barbárral”. A végházakat, vagyis a végyárat kellett volna erősíteni, a kesergés, de akár az imádkozás helyett is – vetődik fel, lehetetlennek, azaz a hittel összeegyeztethetetlennek tudva, hogy „egyik nép a másikat Isten akaratóból pusztítja el”. „Az, hogy Isten mindezt látja és eltűri, meglehet – de hogy ezt ő akarja is, nem hiszem el (...) Az Isten azzal sújtott minket, hogy hagyja, tenyesszék lelkeinkben a félelem” – elmékedtetnek tovább a siralmas énekek. A kipusztulás gondolatát, másrészt, mindig a deák fogalmazza meg, mégpedig úgy, hogy partnerei gúnyolódásnak, évődésnek, bolondozásnak vélik. Előbb akkor hangoztatja, amikor szeretné, ha egy darabig nem keresnék otthon (azt játssza el, hogy hosszú útra indul), s Rozálnak mondja, egy időre kipusztul, mint a magyarok. Az asszony szavára pedig – „De hiszen még itt vagyunk” – így válaszol: „Csak úgy hiszünk, Rozál. Vagyis hát még itt vagyunk, de már nem igazán. Mert nem megy olyan gyorsan a kipusztulás. Az a végleges. Egy ideig még itt is leszünk, meg már nem is. Na én ezt most kiprobálok, hogy milyen”. S „kolontos lelke” úgy próbálja ki, hogy a padláson bújik el, mégpedig egy bárka nagy koporsóba. Itt azonban kolontosnak mutatkozik, nem először, az elbeszélő is: a harmadik személyű beszélőhelyzetről úgy vált át többes elsőre, hogy jelöletlenül hagyja, kinek a látásmódját érvényesíti, a sajátját, a hőséét vagy egyszerre mindkettőjüket. Kideríthetetlen tehát a megszólaló illetékessége: a szénával bélelt koporsó „jó fekhely lett, takarót hozott föl a hátásládából, lefeküdt. Akkor hát nem vagyunk. Kipusztultunk, mint a magyarok. És ha még nem is egészen, de már próbálgatjuk, milyen az, mikor majd nem vagyunk. Addig próbálgatjuk, míg végül sikerül”. Az ismétléssel azok a gondolatok kapnak itt nyomatékot, amik már a könyvesházi vitákban is felmerültek: a „csak rosszabb ne legyen” szellemében szabad-e attól rettegni, „nehogy történjék az érdeünkben valami”; a meghunyászkodás avagy az ellenkezés szabadítja-e el a hatalmasok dühét, és sovány vigasz-e úgy gondolni a jövőre, „ha bennünket addig rég kiirtanak”, hogy a most „minket típrő száz év múlva, ezer esztendő múlva valaki által majd maga is tipratik”.

Nem meglepő, különösen a paplak és a templom eseménytereinek ismeretében, hogy a krónikás és a siralmas ének, valamint a jeremiád műfajai mellett mennyire sűrűn citáltak példázatok, példabeszédek. Főleg Fortuna és Terebi megnyilatkozásai szentenciózusak; a megannyi szellemes kijelentés ítéleteik határozottságáról tanúsodó. Az már inkább váratlan, hogy többnyire e tanulságos, magvas mondások is ironikus természetűek. Valamiképp a két elbeszélőre, a névtelenre és a magát meg nem nevezőre is igaz, amit ez utóbbi Fortunáról állít: „nem önmaga lett volna, ha mindazt, amit elmond, mindjárt kétségessé nem teszi”. S ennek nagyjában-egésében ugyanazok a nyelvi megnyilvánulási formái, mint amilyenekről az *Agancsbozót* ötletdús elemzője, Szilágyi István kvázi-monográfusa, G. Kiss Valéria értekezett: a mondat szerkesztésben

a hátravetés, a párhuzamosság, a szó szerkezetekben az egyedivé tömörített kifejezés („galád morfondír”, „jajveszék”, „semmi turbék, semmi hancúr, semmi patvarkodás” stb.), a vulgarizáló utalások, valamint a szokatlan tájnyelvi alakok, amelyek itt a régiesekkel és a gazdálkodás (például a ló tartás) szakszavaival meg a diplomáciai nyelv Weöres Sándor drámájából, *A hétfejű fenevad*-ból ismerős, szellemesen mulattató formáival, mézes-mázos fordulataival együtt különösen szép számmal fordulnak elő („hagyd a sújba”, „ne gyújts világot, nem szükség” „köz a dolog”, „addig koricálsz, míg megmelyesztenek valahol”, „ne sokadozzunk, múlik a nap”, „jól kitubalyogta magát” stb.) Mindazonáltal az említett kétség talán abból is fakad, ami egy helyütt úgy merül föl, hogy ha van is a világban rend, az nem „a Szentírás meghagyása szerint való”, másutt pedig, hogy „amúgy a Bibliában mindenre találni kádenciát”. Az iskolamester így jelentheti ki a harcra készülődő legényeknek, hogy ő a Szentírás valamennyi tanítását távol tartaná az egymásra támadó hadaktól, mert hiszen aki az Istenhez fohászodik, az a gyilkoláshoz, azaz az ötödik parancsolat megszegéséhez kér erőt, bátorságot. A fegyvert ragadó mit kezdhet azzal, hogy „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”, s mit a másikkal, hogy „Ki fegyvert fog, fegyver által vész el” – efféle kételkedés nemcsak a keresztény tanításokat, hitelveket kezdi ki, nemcsak a „mindenestől istentagadás”-nak tudott háborúhoz kapcsolódik, hanem a kereszténység történelmének újításaihoz, a három részre szakadt országbeli reformáció szerepéhez is. Nem egyszerűen csak játékosugrató szenvedély nyilatkozik meg a véleményben, amely szerint „amennyit ez a keresztény világot szétmorzsoló újhites törekedés gyengített rajtunk, arra a barbárnak öt ármádiája sem lett volna elég”, és hogy e „magunkemésztő széthúzást” tapasztalván a török „aranyba foglalhatná Luther meg Calvinus nevét”, mert mintha az újhites magyarság önként, zsoldárokat énekelve vette volna nyakába az igát. Profánként jelenik meg a szentség: ahogy az Istent dicsőítő költeményhez, az egyházi énekhez a rabság képzele kapcsolódik, úgy oszlik el minden áhítat a gyakorlatias kérések felsorolásává torzított ima, a Miatyánk mondása közben is. Hiába biztatja önmagát a deák: legalább az Úr imádságát végigmondhatná úgy, hogy közben nem tör ki „a szavak szorosra vont sövénye mögül”, mégis folyton ezt teszi. Fohászzkodása azért sem lehet „istenfélő ima”, mert a „kegyes szavak” benne olykor épp „kevély tagadást” keltenek.

Ugyancsak a hangoltság, a kifejezés módján, végső soron, persze, az őszinteség hiányán, a képmutatáson, az álságosságon ütközik meg az az elbeszélő által is osztott alaki vélemény, amelyik a levelet mint írásos műfajt illeti. Egyszer a budai basa és a királyi nádor levelezése minősítetik annyira hízelgőnek, szinte atyafiságosnak, hogy „olvastukon az ember lehányná őket”, másszor Bajnaköves várurának küldeményét kíséri narrátori megjegyzés. Bajna Imre egy egyszerre udvarló s hagyakozó levelet írat a feleségének a prédikátorával, és a stílus archaikussága, régies szófűzései miatt az vetődik fel, hogy a pap a szavai alapján Terebinél száz évvel idősebbnek tetszik, mert „valahol úgy tanulta, amit leírunk, annak mindig körülményesebbnek kell lennie, mint ha azt élő szóval mondanánk”. Maga a levél az írást mint a hadi események megőrkítőjét és mint a férfiúi érzelmek tanúsítóját az emlék megőrzésének, s nem pedig, egynémely legújabbkori elképzeléshez hasonlóan, az emlékezet elvesztésének lehetőségeként tünteti fel, amikor a várnagy arra kéri nejét, „az levelet megtartsd, el ne vedd, mert kifittyn fejből mi benne írva van”. Ez a felfogás mintegy testamentumként hagyja a jövőre az írás értékét voltát: a tárház kulcsát – kéri a végrendelező férj – senkinek se adják, mert „leveleink mind ott vagynak, kik minden marhátnál drágább, az kinek kezébe akad, az jószág is azé léssen”.

Az említettekén túl a főszereplők csúfondáros, sok mindenben „fűrészesen kacagó” természetével is összefügghet, hogy kevésbé méltányoló vagy magasztaló a könyvek könyve, a Biblia megítélése. Semmiképp sem játszik akkora szerepet, mint tárgynak semmiképp sem tulajdonítanak akkora értéket, mint egy bizonyos Világkrónikának, Hartmann Schedel könyvének. Az utóbbi megnevezés ugyanazzal az eljárással épül be a történetbe, mint amit az elbeszélő a helyek, személyek megjelölésekor alkalmazott: a valóságosat és a kitaláltat keveri egymással, a különmemű elemeket egymás mellé rendeli. Kurta könyvészeti kutakodás kiderítheti ugyanis, hogy mind a szerző, mind a műve létezett: az 1493-as első kiadású, nürnbergi krónikaként is ismert könyv, a világ történelmét a teremtéstől a saját koráig ismertető, a szokásos hat korszak után még egy hetediket is tárgyal, s ebben az utolsó ítéletről, a világ végéről és az Antikrisztusról jövendölő Liber chroniarum a maga korában igen népszerű volt. Körülötte zajlik a regény talán legfondorlatosabb, ravaszágon és félrevezetésen alapuló eseménye. A tekintélyt, rangot adó birtoklásának vágya veszi rá ugyanis a bagosi vár urát, Bervecz vojvodát, hogy Terebi kiengedésének a Világkrónika (meg egy ló) legyen az ára – miután hiába hányták szét érte a pap könyvtárát, mert az értékével nagyon is tisztában lévő deák már előbb kiemelte onnan, és elvitte a legényekhez a tanyára. A cselszövés kölcsönös: Tentás azt az ártatlan és tudatlan-tanulatlan ifjút kell, hogy játssza, aki mit sem ért a könyvhöz, ám aki hét határt bejárna érte, hogy megszerezze. A vojvodának pedig muszáj szavahihetőeknek, a cserealku betartóinak mutatkozniuk a „gonoszul dicsőítő szavak”-at forgató bagosi tárgyalás legvégéig, míg biztosak nem lehetnek benne, hogy egyrészt teljesíthetik a Padovában tanult olasz, Domenico Pulcci kívánságát, aki csak a krónika fejében hajlandó Hurina bég szolgálatába szegődni, másrészt akár foglyul is ejthetik a könyvvel mint váltságdíjjal megjelent apródot. A fiú ekkor még nem sejteti, hogy annak a szabadítója lesz, aki anyja esetleges gyilkosa volt. A törökök cselvetésével viszont hiába lenne tisztában, a csapdát nem bírhatná elkerülni, ha nem volna meg kivételes képessége, a szemmel verés. Mordályt képes így elsűtni, azaz a rátörők ellen fordítani a fegyvert, tüzet tud szítani, a krónika elegetésével fenyegetőzve – rontó, igéző hatalmát használja tehát. Társai nem hiába vélték „ördögös praktikát” tudónak, amire épp egy könyvvel kapcsolatban van legnagyobb szüksége. Azzal összevetve, hogy tanyás társai ugyancsak az ördögösségével magyarázták útnak indulásukat, felszínre kerül az az ellentmondás, hogy a delej vagy az igézés képessége egyaránt alkalmas a bajok elhárítására s előidézésére. Vagyis a természetfeletti erőknél épp az a kettőssége meghatározó, ami a mágia megnyilatkozási formáját jellemzi.

S ez a mágikus világ az írás világát, a nyelv képeit, a betűket illetően másutt még nyilvánvalóbb szerephez jut: Hódy Agó látomásélményeiben. Fortunának s Tentásnak tán egyként szeretője, a sokáig magát néma bolondnak tettető ifjú papné első megszólalásakor azt kéri, tanítsa meg írni a deák, majd amikor a tárházban a megfeszített Krisztus képét nézik, könyörögni kezd, hogy hajtsa el a fiú a Megváltó sebein dongó nagy fekete legyeket. E megelevenedés egyfelől ugyanazt a jelenséget idézi, amelyet a művészettörténet a Zeuszisz szőlőfürtjéről szóló anekdotából ismer, s amely a valóság részévé vált művészetet, illetve a természet és a művészet különválaszthatatlanságát példázza. Am itt nem az alkotás megtévesztően valóságghú voltán van a hangsúly, mint a realizmus alakzataihoz kapcsolt trompe-l'oeil esetében, hanem a személyiség elháríthatatlan érzékcsalódásán, elújhathetetlen káprázatán. A papné azután azért tiltakozik egy könyv kinyitása ellen is, mert felajzott képzeletében ennek írásjegyei is belemásznak Krisztus sebeibe; látja az „ezernyi szárnyas, csápos, kaszás betű csatasorba” igazodását

s ostromát. Rémisztő ez az érzéken felüli érzékelés amiatt is, mert tehetetlenné tesz: Hódy Ágó végül azt látja, amit a kedvese képzelete mutat neki – ez utóbbinak a szándéka ellenére, vagyis minden kényszerítő erő, ellenállhatatlan hatás nélkül. E gyötrető rémlátomás párhuzamaként tűnhet fel a deák nyomasztó víziója a koponyákból rakott falról. Az előbbi a kabbalisztikus eszmékkel tarthat rokonságot, az utóbbi a kannibalizmussal. Ahhoz az újpitagoreus filozófusok hirdette elképzeléshez kapcsolódhat az egyik, amely szerint a számok és a betűk természetfölötti hatalommal felruházott isteni lények, és a világ rájuk épül. A betegségre, a bajra, a halálra mint minden látható ok nélkül fellépő, azaz mágikus okokra visszavezethető jelenségekre keresheti a magyarázatot a másik, s úgy hiheti, a halandók világa és az ősök szellemeinek világa között lehet kapcsolat, a holtak lelkei tovább élhetnek bizonyos testrészekben. Ebből fejlődhet ki a koponyakultusz, amabból a betűk mágiaja.

A kettő együvé tartozását erősíti, hogy Tentás csak Hódy Ágó félelmében ismerhet rá a maga létszemléleti szorongására, a másik két nő, Baga Rozál és Kесе-Kata felvetéseit, a „mi lesz velünk?” ismételt aggodalmait, életszemléleti gondjait viszont éppoly türelmetlenül hártja el, mint a megélhetés apró-cseprő dolgaival, az életlehetőségek gazdagításával vajmi keveset törődő Szendy Ilka, a *Kő hull apadó kútba* hősnője tette. „De miért kell mindig azon tépelődni, ami jön? Ugy éljük le az életünket, mintha az egész valami szörnyű betegség lappangási ideje volna? Na nem. Ebből elég volt” – ez a töprengést pedig a másik nagyregény, az *Agancsbozót* elbeszélője teszi zárójelek közé, talán mert övé a hang, de a látószög a hőséé, Deresé (is). Ugyancsak innen ismerős az a tépelődés, hogy vajon a saját képzelgéseink, unaloműző fantáziálásunk lehet-e „fenyegetés-sugallat”, azaz milyen a „víziószerű képzelgések kihívta valóság”. A *Hollóidő* zár-lata koponyák nyomában lépdelő Tentás-Göncöl Istvánának felelete sem az önnön halálával vívódó elkülönült személyiség válasza. Nem önmaga elmúltán sajnálkozott, de nem is származásának, eredetének kutatása juttatta el a pusztulás gondolatához. Érdeklődése személytelen, sót, szenttelen volt: a „halál felfoghatatlansága” akkor sejlett fel először az elméjében, amikor a pap első felesége sírjának ásásakor csontmaradványokon akadt meg a tekintete. Eztán kezdő Baga Rozált faggatni, mindhiába, a halál mi-benlétéről. Az asszony nemhogy nem segít neki, még a szemére is hányja, hogy épp olyan kíméletlen akar lenni saját magával szemben is, akár Fortuna. „...apja fia. Ha apja fia” – teszi hozzá a mókás kedvű elbeszélő. Viselkedésüket, életfelfogásukat más figurák is gyakorta összevetik, kísérteties hasonlóságokat fedezve fel (feltételezett) apa és (feltételezett) fia között. Sorsuk is rokonítható: mindkettejükön beteljesedik az a végzet, amit annyiszor kihívtak maguk ellen. Fortuna a gyanaki mezőben leli halálát, miután külön vadásztak rá a begler bég janicsárjai. Tentás-Göncöl István tőle vett búcsúját az elbeszélő így festi le: „két tenyere közé fogta a levágott fejet, majd látjuk, közelíti arca felé, és ajkával megéri a csapzott, szürke haját, vagy tán alatta a véres homlokot”, aztán odateszi a koponyák tetejére, a piramis hegyibe.

III.

Tentás és Fortuna, fiú és apa története úgy is felfogható tehát, mint egy jóslat beteljesülése. De a deákat nem csupán a koponyákból rakott fal látomása téríti vissza újra és újra az elmúlás, a pusztulás gondolatához, az apokaliptikus sejtelmekhez. Ez a világ-szemlélet többféleképpen is megjelenik. Mutatja magát mindjárt annak a pontosan meg nem nevezett könyvnek a lapjain is, amelyet az apród még jóval a hadra kelés

előtt vesz a kezébe, s amelynek képein felül az üdvözültek örvendeznek, alul viszont a kárhozatra jutott csontlányek táncolnak, integetnek, túl a pokol kapuján. „Már csak ti hiányoztatok. Hogy majd beköltözzetek az álmomba ti is” – az elbeszélő közvetíti a félelmeit, azt a vízióját is láttatva, ahogy aztán „reávigyorogtak, csontkezüikkel leemelték koponyájukat, és odakínálták neki”. Ezek a menny-, illetve pokolbeli alakok előléphetnek egy korabeli szokványos metszetről, de akár Dante Isteni színjátéka illusztrációinak sorából is. Ama kannibalizmus képvilágából, amelyet Dante művében a kínozójának koponyáját rágó Ugolino képvisel, s amelynek a kínozással és a megcsonkítással, az áldozat testének széttepedésével kapcsolatos, az Ozirisz, Orpheusz és Penteusz mítoszai is felbukkanó felfogása a *Hollóidő* nem egy helyzetét, jelenetét is sötétre színezi. Közöttük elsőként Hódy Ágó és Terebi Lukács kisfia halálának leírását: a kemény tél miatt sokáig temetetlenül maradt pólyás gyermek arcát a régebben a padlásra rakott koporsók egyikében „kikezdte-marcangolta, szürke csontra rágta” valami. Közvetetten még két vonatkozásban is feltűnik a kannibalizmus képzelete mint a háború, az esztelen öldöklés metaforája: egyszer úgy, hogy a hadak elkezdik harapni egymást, aztán „falják, zabálják tele szájjal a másik húsát, míg benne tart. Mire mindegyik elapad”, másszor – a fentebb idézett módon – a hasonlítás alapja a „maradék ország” teste, amelyből a civakodó magyar urak versenyt zabálnak a barbárral.

Az öldöklés esztelenisége, a halál iszonyata azonban abban az epizódban mutatkozik meg a legvégletebben, amelyik egyszerre lehet a záró jelenet előképe s az egész mű kicsinyítő tükré. A történet szerint az útra kelt reveki legények egy rémisztő szélvihar előtt egy romos templomba menekülnek, s miután ott porrá zúzódtott emberi csigolyákon lépkednek, azon akad meg a tekintetük, hogy egy behemót vénember szeréknakosnyi koponyát rugdosna rendbe két sor kifeszített halászháló között, „e labirintusos, hosszú sikátoron”. A „koponyakergető” előbb azért adja ki a mérget, mert lábujjai egy csontfej elnyílt szájába kerülnek, s „az vétlen-tehetetlen rájuk harapott”, majd tehetetlen dühében elkezd dobálni, a legényekhez vagdosni a szerteguruló csontgolyóbisokat, míg egy „odvas csontarc”-tól meg nem sérül valamelyik ló – fordított kannibalizmus uralkodik: most is, korábban is a halott sebzi meg az élő. E feje tetejére állított világban törvényszerű, hogy a magasból nemcsak törött nád, száraz sás kezd szállingózni, hanem hal is onnan hull, bárány is, lúd is, béka szakajtányi. Annak a látomásos tudatnak a valóságos zuhatagát kapjuk, amely Olasz Sándor érzően alapos elemzése szerint (Látomásos képrendszer az újabb magyar regényben – Forrás, 2000/2.) az autentikus lét lehetetlenségének vízióit szabadítja ránk.

A tárgyyszerű, realizisztikus modorban felidézett fantasztikus eseménysort az elbeszélő „átokjelenés”-nek nevezi, s ezzel nemcsak a történet lehetséges előzményeire, rokonaira, például *A jelenések könyvére* enged következtetni, nemcsak a szövegek közti viszonyokra vet fényt, hanem arra az alapállásra is, ahogy ő viszonyul a történetekhez. Szemléltető és szenvedő egyszerre: az átokként ható tünékeny, titokzatos jelenségekről úgy tanúskodik, hogy maga teszi kétségessé, káprázat volt-e vagy valóság, amit látott. „Mint akik a hihetetlennek nemcsak tanúi immár, hanem rég cinkosai” – festi le helyzetüket. Mintha képtelen volna eldönteni, a tapasztalat csupán az övé volt-e vagy másé is, olyan alaki véleményeket közvetít, amelyek nem csupán elternek az övétől, de cáfolják is azokat. Így lesz bizonytalanná számára a koponyakergető öreg pusztá léte; látomásnak emlékszik, amit látványként észlelt, hogy aztán a deák nyurga árnyéka elől szaladó koponyák – a zárókép felé mutatva – már ismét közös érzékelésként szerepeljenek. Méghozzá olyan vízióélményekként, amelyek az érzéken felüli érzékelés körébe

tartoznak nemcsak a tárgyukat, hanem az átadásuk módját tekintve is. Közvetítésük, hatásuk ugyanis csak úgy lehetséges, ha a szereplők – így az elbeszélő is – részesei annak a rontással fölérő igézetnek, amelyben a deák az igéző. Am ő akarata, szándéka ellenére keríti hatalmába a társait – kiszolgáltatottja annak a képességének, retteg tőle, hogy „amit ő lát, azt akaratlan a mások elméjébe-látásába beviheti”. Be, Hódy Ágó esete mutatta, ahogy a lapokról vándorútra indul „ezernyi betű” – vagyis e gondolat- vagy még inkább képzetátvitel mintegy magyarázatot is ad arra az elbeszélői elmélkedésre, hogy „egy a való, és más a szó. Bár úgy vélnénk, inkább a való teszi a szót, olykor mégis mintha a szó szülné a valót”. Akár ez, akár az: mindegyik a pusztulással, a végzettel, illetve a végzetszerű elrendeltetéssel kapcsolatos. A szó látomása e templomi „rémségdologban” – ez is elbeszélői minősítés – egyrészt az Újszövetség legutolsó könyvének, a szűkebb értelemben vett Apokalipszisnek a szava, másrészt az Ószövetség könyveit, Ézsaiásé és Ezékielé; a való viszont annak a revek kertnek mint látványnak a képében kísért, amelynek megdőlt törzsű, vén somfáján „tavasztól őszig” egy ezüstös gyík lapult, legyeket lakmározva, egy madár árnyékától azonban meg-megriadozva. A látomás szava és a látvány emléke együtt, egyszerre gyöttri a deákot, mint aki útra kelésük harmadik napján érzi, mi vár rá a templom romjai között. Mesteri szerkesztésre vall, hogy a jelenet nemcsak előre mutat, a második könyv, a *Csontkorsók* befejező képe felé, hanem hátra is, az első könyv, a *Lovat és papot egy krónikáért* felé, ugyancsak a záróképre. Itt azok a „dúlófélék”, marcona hajdúk jelennek meg a kertben, akiket Fortuna Illés fogadott fel, ejtsenek foglyul egy-két törököt, dervist, imámot, hogy felajánlhassa őket Terebi Lukácsért cserébe, mit sem tudván Tentás sikeres mesterkedéseiről. A három zsoldos dühében, hogy a papot már hazaadták a Világkrónikáért, tíz törököt öl meg, köztük a bagosi vár urát, Bervecz vojvodát és Orucs emint, Revek előljáróját. Levágott fejüket egy zsákba gyömöszölve annak a somfának támasztják neki, ahol a gyík szokott sütkérezni, amikor a deák rájuk talál. Ez az eleven emlék gyöttri az átokjelenés előtt: „Bár lehet, mégis az álommal kezdődik a baj – kezdi tanmesébe illően példázatos töprengését. – Ha előbb az álom nem mutatná föl a koponyát, hogy rakjam belőlük a falat, másnap a dúló sem hozná zsákban a valódi fejeket. Oda dobálja elibénk a fűbe: ki sem hültek, alig száradt meg rajtuk a vérmaszat, és már lepik őket a legyek. Az ezüstgyík a legyeket bekapkodja, jóllakik, elalszik a napon. És nem veszi észre, hogy ott köröz fölötte az a sárgaszemű iromba madár”. Jóval korábban az iskolamester lova, Bakacs különös nevén elmélkedve még azt kérdezte magától, mi köze a gyíknak a madárhoz meg a lóhoz, s úgy hitte, semmi, azon kívül, hogy „rendre befészkeltek magukat az ő álmatlanságtól gyötört agyába”. Most már a ragadozó képében megmutatkozik az öntudatlan létezésre leselkedő pusztulás veszedelme is.

És ennek a végveszélynek, romlásnak hírnökei a templomi vihar állatai. Nemcsak a békák, amelyek János jelenései szerint az ördögök lelkei, a hamis próféták tisztátalan lelkének megtestesítői. Gyilkolásról ad hírt a bárány is, aki megöletett „a világ kezdete óta”, hogy vérével váltsa meg a bűnösöket, s aki Krisztus szimbólumaként a Világ Ura, ítélezőbíró fölöttük. Hiányzik viszont e bibliai szövegből a halak és a hálók között koponyákat kergető vénember képe, miként a lúdé is, és ahogy a sárkány mennyből való levettetésén túl az égből aláhulló tárgyak, lények képzete sincs jelen. A hálnak Jézussal való azonosítása már az őskeresztények óta ismert: a „Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó” szavak kezdőbetűiből görögül az ikhthusz, azaz a hal szó áll össze, a hálászok pedig az első apostolok, akiket Jézus emberhalászókká tesz. Ami pedig a magyar nyelvtörténetben egybe köti őket, az a hal, háló, halál, halott szavaink közös eredete.

A megszállott öreg viselkedése, aztán az az elbeszélői közlés, hogy a „halak megbüdösödtek, a bárány torkán megszáradt a vér”, éppúgy az apokaliptikus világ Frye leírta démonikus paródiájaként hat, ahogy a kannibalizmus is, ide sorolva az egymást faló állatok, a légy, a gyík, az ölyv képét.

És a lúdét, amely az ősi hitvilág fontos motívuma mint a sötétség démonikus erőinek képviselője, a magyar néphit szerint viszont ludvércnek, lidércnek a képében is megjelenhet. Beszédes tény, hogy kese-Kata Tentásra mint „ludércféle deák”-ra gondol, azaz a lúd a fiú szimbólumaként is szerepelhet. De Baga Rozál is „ludérc monya”-nak, majd pedig „haramia csepredék”-nek nevezi egyszer, hogy aztán a kísértetként felbukkanó haramia hajdúk mondják ludércnek magukat. És viszolyogjanak a gyíktól, főként amikor a deák a tenyerébe veszi ezt a középkori bestiáriumokban az ember példaképeül állított állatot. A napon sütkérező gyík talán Tentást is azért vonzza, mert a szellem világosságát kereső lényt látja benne, s tán azt is, amit a magyar néphit, a rontás háritóját, gyógyítóját, szerencsét hozót. Épp ezt csúfolják ki a zsákban hozott levágott fejek. Mindezen túl a parodisztikus jelleg hordozója, hogy nem a Sátán hull le az égből mint villámlás, hanem a Jézust jelképező bárány s hal, és hogy a keresztény hitben a megváltott emberi lelkek szimbólumaiként is szereplő madarak itt „százféle szegett szárnyú”-ak s a döglődő rókákkal, nyulakkal egyetemben a rabság, a vergődés kifejezői. Olyan forgószerű tehetetlen szenvedői, amelyek az Ézsaiás könyve szerint mennydörgés, földrengés és nagy zúgás kíséretében jelzi a Seregek Urának látogatását, illetve inti az Ur által megdorgálandó nemzeteket, hogy mint polyvát fogja kergetni őket a szél a hegyek közt, és mint ördögszekeret a szélvihar. Ugyancsak Ézsaiás látta Babilon romjainál tanyázó pusztai vadakat; baglyokkal megtelt házakat, struccokat, hallatja a kastélyokban üvöltöző hiénák és a paloták sakáljainak hangját.

Az iskolamester irányította reveki legények is egy „rontott helyen” – bár az elbeszélő csak a templomromot és a rődelyi romos malmot nevezi így –, Bajnaköves vára alatt érzékelik, az égből hulló állatok képi látomása után most hallomás formájában, a hang okozta érzékszaladás részeseiként, hogy vezetőjük „kísértethangjára egyszer csak felelgetni kezdtek a nagyhegyi vadak, hiúzok, farkasok, vérmedvék, párdúcok – Isten s az erdő lehetne megmondhatója, miféle valóságosak”. Fortuna meg azért kezdett előbb „iszonyú bömbölésbe”, mert a fiúk elejtett szavai nyomán megvilágosodott előtte, hogy a papot Tentás okos furfangjának köszönhetően engedték el Bagosról. „Megérdemlitek a sorsotokat. És én is a magamét” – fakad ki, mint egy dühödt jövővendő, akinek a rájuk váró megpróbáltatásokról ekkor még csak sejtelmek lehetnek, miközben okatlan indulata összefüggést sejtet útra indulásuk és a plébános kiszabadítása okai között. Hasonlóan homályos okú egy korábbi kitörése: amikor a fiúk arról próbáltak elmélkedni, hogy Illés mester tanítványaiból idővel mekkora sereg kerekedhetne a török ellen, hirtelen bömbölni kezdett, mint egy vadbarom. „Feje fölszelve, és ömlik, árad torkából a szörnyű hang. Majd azon kaptuk magunk, hogy mi is ordítunk. Egyszerre együtt valamennyien. De mi égre meredt torokkal farkashangon.” Mintha vadállatokká változtak volna maguk is, hasonlítván iskolamesterükre és a deákra, akiket nemegyszer nevezett „csikaszfélek”-nek Baga Rozál, majd a névtelenséget vállaló elbeszélő hivatkozott a „véncikaszk élettudása”-ra. „Akkor már féltünk saját magunktól is” – magyarázta, nem taglalván, számkivetett, száműzött voltuk keltett-e bennük riadalmat, vagy a halál előszele csapta meg őket, s mint a magyar néphit szerint a kutyák, a farkasok, ezért, ezt megérezve vonítottak az égre. A farkas mindenesetre éppúgy

a sötét erők megtestesítője, mint a címbeli holló, amely a kereszténységben az elbukottak, a bűnösök és a bűnök jelképe, a pusztulás madara.

Különös módon kapcsolódik az elmúláshoz, az apokaliptikus véghez az a madár, amelyik a reveki legények kóborlásra indító titkos jelszavában – darukenyér – tűnik fel. Az útrakelők akár jelképükül is választhatnák a vándorútjairól nevezetes állatot, a vándorok védelmezőjének és az istenek hírnökének tudott Hermész szent szárnyasát. A hagyomány szerint Hermész és a darvak beavatottjai a betűk szent titkainak is: a hírnök a darvak ék alakzatú kötelékének mintájára alkotta az ugyanilyen formájú betűket. E mitológiai isten Kerényi Károly által kiemelt legfőbb jellemzője, a „lélekvezető” pedig éppúgy összefüggésbe hozható Fortuna Illés szerepével, ahogy egyéb tulajdonságai is. „...mindenekelőtt elszökőben van, önmagától is – írja a *Mi a mitológia?* Hermészről, az iskolamesterre is illően. – Körülötte minden kísérteties-valószerűtlenné válik, önmagát is szinte kísértetszerzőnek érzi. Csaknem feloldódik az úton levésben, de soha egy emberi közösségben, amely megkötné”. Lélekvezetői szerepét az apokaliptikus felfogáshoz köti, hogy az alvilág királyának, Hádésznek a hírnöke, élet és halál birodalma között közlekedvén, az emberi és az isteni szféra között közvetítvén. A jelszó egésze, a darukenyér viszont a hozzá tartozó keszeg formájú hal rajzával együtt a kannibalizmus képvilágát idézi: ahogy a gyík a legyet, úgy pusztítja, fogyasztja el a daru a keszeget táplálékul.

A szó hatékonysága nem a jelentéséből, hanem a kimondásából, illetve a leírásából, pontosabban a fába véséséből fakad – valódi talizmánszó tehát, amely egy titokzatos szándék és szertartás részeként, bűvös erejű ráolvasásként is hat. Mert a legények vezérének, Kevey bíró fiának nemcsak a hajdúk elhurcolta Fortuna üzenté ezt, hanem őelőtte egy cigányné is kántálta neki: „Tölgyerdőben virágos fa, nem csere, abban léssen sorsotok írott jegye. Darvak keszegkenyere.” A jelszó, csupa nagybetűvel, később is lényeges szerepet játszik. Amikor a csata előtt azt a feladatot kapja tíz reveki legény, hogy a dereki révnél számlálják meg a támogatásukra érkezett királyi sereget s a német hadat, Kevey Gáspár nyerge kanálába a DARUKENYÉR van vésve, kilenc társába pedig a szó kezdő betűje, a D. Egy titokban elolvasott levél fedi fel: e jelek a személyük azonosítására szolgálnak, annak bizonyítására, hogy „nem mások, mint akiknek majd mondják magukat”. Az írásjel itt ugyanazt a szerepet tölti be, mint Fortuna és Tentás – apa és fia – esetében a sebhelyük. Az előbbié, a lapockája fölött, amit akkor szerzett, amikor Agócsról menekülnie kellett. Az utóbbié, a füle karimáján, a szerelmes Hódy Ágó foga nyomait őrzi, még ha a fiú, maga sem tudja, miért, annak idején lódított is a többieknek, hogy Bervecz korbácsa szaggatta meg. Ez a „rongyolt fül” árulja el végül, amikor a Dobor vára alatt, Gyanak mezején vívott ütközet után sem akarja felfedni kiletét. A harapásnyom, akárcsak Odüsszeusz sebhelye, az azonosítására jó.

A titok kiderítésében segít még Páva feltűnése is, a lóé, amelynek azóta gazdája, hogy a Világkrónikáért ráadásul kapta Bagoson. A sötét pej lámpás homlokú, ez a megkülönböztető jegye. A pedigréje, s e kifejezés, meglepő módon, ismét odakapcsolható a talizmánszóban szereplő daruhoz. A pie de grue ugyanis eredetileg darulábat jelentett, és a nemzetségek, családok leszármazási rendjének, táblájának vonalait jelölte. Azonosságbizonyító, önazonosság- tanúsító volt tehát. Am ez az öntanúsítás – az elbeszélő kedvelt fordulatával élve – nem járja meg az eszét sem a betűvel jelölt legényeknek, sem a sebhelyes deáknak. Egyrészt, mert a megjelölésük csellel, titokban, erőszakkal történik, másrészt, mert nem szünteti meg az idegenségüket, nem állítja helyre az eredeti azonosságukat. Tentás csúf- vagy becenevének Göncölre változtatása

sem, hiszen apja után a beszélő nevű Fortunának kellene lennie – a fiúknak pedig épp a rendes, teljes nevét helyettesíti a D betű, miután nemcsak hogy képtelenek eloszlalni Bajna Imre, Bajnaköves várnagya gyanakvását, kik is ők, mifélék lehetnek, hanem eljutnak oda, amikor „már magunk sem tudtuk, valójában kik és mik vagyunk”, azt meg „végeképp nem tudtuk, a világnak mely táján vagyunk”. Teljes idegenség tehát és teljes ismeretlenség.

Az állatok bestiáriumba foglalható tulajdonságain, allegorikus sajátosságain túl, és túl a világ, a látható természet valamint az ember különböző titkait felfedő kapcsolataikon – a harmóniaként felfogható azonosság elvesztését nyomatékosították a regény kitüntetett terei, helyszínei. A már említett, az elbeszélő jellemezte „rontott helyek” éppúgy, mint a morotva menti tanya, a legények búvóhelye. Az utóbbi, akárcsak a varázsmesékben szereplő erdei kunyhók a társadalomból való kivonulás terepeként, az idill övezeteként tűnik fel, ám jelzi azt a határt is, amelyen át egy másik, egy idegen, ismeretlen világba lehet lépni. Az előbbieik közül a hajdúk dúlta reveki gyümölcsöskert ugyanazt jelképezi, mint később a romos templom, korábban pedig az a „satnya, kiszáradó” agócsi mandulás, ahol a deák anyját, Krisztinát holtan találták. A termékenység jeleként ismert mandula helyett itt szemét lepi el a kertet; az ételmaradékot hordták ki ide, „legyek legelték a lerágott csontokat”. Mindhárom tér a kozmosz kicsinyített mása, világmodell volna – az Édenkert, az Ígéret földjének a szimbóluma, az élet és halál harmonikus egységének, vagyis az eredeti azonosságnak és a végső azonosságnak a kifejezője. Romos, rontott állapotokban azonban az elpusztított város, Babilon sorsát idézik, az égig érő torony építése vakmerő gőgjének megbüntetését.

Hasonló szerep jut Bajnaköves sziklameredélyes hegyének s várának. A harc előtt „gyötrelmes heteket” töltenek itt, miután lassan ráébredtek, hogy Fortuna beszerezte őket katonának. Gyötretésük nemcsak a „vitézi készülődésük”, a kiképzés megannyi kínja. Nemcsak a becsapottság, hogy apáik portájáról elcsavarogtak, ne ismerjék meg a dolgok nehezét, és lett szolga belőlük. Gyötrelmük maga a hely is, ahol laknak, a „vár gyomra”, a pincszállás: „a föld alatt az egész egy kőlabirint”, tér vissza a már a romtemplomnál is felbukkanó ősi, egyetemes, archetipikus szimbólum. A bezártság, a vesztély érzetét éppúgy sugallva, ahogy a lélek túlvilági útjának, az alvilágba való leszállásnak a képzetét is. Bűzös, nehéz szagú lakhelyük mellett alagútszerű járat, a kőodúban falhoz láncolt török rabokkal, közöttük egy megerőszakolt gyereklánnyal s halálba kergetett szerelmével. Bajnaköves – magyarul az elbeszélő –, bár sásfészeknek mondatik, ám inkább szarfészkek az. A hegy, ami az isteni felé való törekvés, az állandóság és a megközelíthetetlen szimbóluma, itt nem szent helyként, hanem a rabság, a kín, az erőszak váraként jelenik meg – az apokaliptikus világ Frye elemezte démonikus paródiájának megfelelően. A vár sem az erő, az oltalom tere, nem a békült lélek, a harmonia otthona. Csak nyomatékosítja ezt annak a kőfejtőnek a képe, amely mint „megvarasodott sebhely éktelenkedett” a hegy oldalában, s ahol bilincsbe vert rabok dolgoztak. De a várbeli templom sem arra szolgál, hogy közvetítsen a transzcendens és az evilági szféra között, vagy hogy a hitben való elmélyülés, a kegyelmi pillanat szent tere legyen: botos kíséri a szakadt nadrágú reveki legényeket ide, akik csak a misét ülik végig, s „mielőtt a reformáltak begyűltek volna”, eloldalogtak.

Mindezek alapján a vár éppúgy rontott helynek számít, ahogy a rődelyi „rozzant malom” is, amelynek szekérszínében korábbi útjuk során éjszakáznak. Ez sem a bőség szimbóluma; mint a Jelenések könyvében a malomkő süllyedéséhez, inkább a pusztulás képzele kapcsolódik hozzá, azé a pusztulás és halálé, amit Arany János balladája is

felidéz. A rődelyi malom mindenekelőtt mégis Vörösmarty pokolban zokogó malma emlékeztet, hiszen a társait is képviselő elbeszélő „fekete rontottság”-nak nevezi, miután kétségbeesetten, felcsigázott képzeletükkel a fele üszök, fele korhadék, kereke törött, köve nincs őrlőhelyet zakatolni hallották. Amit Fortuna ezután szól „bibliásan” hozzájuk, az az adott körülményeik között, az oly sok intő, figyelmeztető jel – a gyíkos kert, a romos templom, a rozzant malom – után parodisztikusan hat, talán ezért is sokallták valahogy: „A kenyér a gondtűró emberé, aki vet, arat, akinek malma van, tűzhelye, hitvese. Akinek temploma, hite, rendje van”. Mintha azzal azonosítaná őket, amitől megfosztattak vagy aminek sohasem voltak és nem is lesznek a birtokában.

Mintha a szenvedésre készíténé fel őket, ahogy otthon is egyetlenegyszer, de erre nagyon emlékeznek: a rab Terebit helyettesítve olyan részeket olvasott fel Krisztus szenvedéseiről, amiket szerinte „papok, prédikátorok nem szoktak”. Aminek a bibliás szavak hangot adnak, az valóik hallucinációkká és víziókká a hadra fogott legények képzeletében: a gond, ami nem csökken, a szenvedés, ami nem szűnik. A koporsó, ami nem apad – kapcsolódik ide, az egységes metaforika jegyében a deák hátborzongató érzékelése. Még egy reveki komisz télen tapasztalta, amikor tűzrevalónak a padlást megtöltő koporsókat kezdte felválni – „hadd apadjanak” –, hogy azok „valahogy nem apadtak annyival, mint amennyit fölaprított belőlük, igaz, nem számolta, hányat hozott le, de mintha ugyanúgy sorakoznának ott, mint azelőtt”. „Lehet, csendben előremásznak. Tán még tolakodnak is, hogy sorra kerüljenek?” – hangzik az elbeszélő közvetítette töprengése, mielőtt a padlást végigkúszva meg nem győződik róla, hogy a koporsók „mind megvoltak, de lehet, több volt belőlük, mint valaha”. Mindez pedig „két-három hét”-tel azután rémlik így, hogy „két nap, három éjszaka” egyvégtében szakadt a hó – a mágius számokkal, az Ószövetségben a kiválasztottság jeleként, de az isteni büntetés napjaiként is megjelenő, az Újszövetségben pedig Jézus kálváriájához kapcsolható hárommal a regény ugyanarra emlékeztet, amire a nem apadó koporsókkal: a halálra. És amire a bárkányi faládjában elbújó deák is, aki a karthauzi szerzetesek módjára ágyként használta a koporsót, testi közelségbe kerülve az elmúlásra figyelmeztető tárggyal, de örvendve is minden napnyi haladéknak. A napok azonban, akár Reveken, akár gyanútlanul hadra kelve, mindannyiuknak csak a koponyákból rakott piramis képét hozzák közelebb, elkerülhetetlenül. Mintha annyi baljós, intő jel után rajtuk is beteljesülne a jóslat. És ennek megvan az az egzisztenciális vetülete – Frye ír erről –, hogy az apokaliptikus szemlélet szellemében kikerülhetetlen végzetszerűséget, mindenható akaratot feltételezett.

IV.

S valóban, az epikai elemek közül mind a mesteri szerzésű, krimibe illő izgalmas és rejtélyes történetek legvalóságosabb jeleneteiben, a szereplők párbeszédeiben, mind pedig az elmélkedésekben, az eseményeket kísérő elbeszélői töprengésekben visszatérő elem és tétel az élet titok volta. „Ki tanít meg a véletlent az okkalvalótól különválasztani?” – kérdezi az első könyv névtelen narrátora. „Míg élünk, a titok pányváján fogunk keringeni?” – kérdezi társai nevében a második könyv elbeszélője, a tanúságtevő és tanúságbizonyító szerepű megnevezetlen, érthetetlen rejtélynek tudva, hogy a velük „rendelkezni törekedő” szándéknak Fortuna úr lenne a gazdája” s hogy nagyon is megfontoltan hagyta őket – „reánk vigyázon, láthatatlanul” – Bajna Imre várnagy gondjaiban. Vagyis itt az *Agancsbozót*ból már ismerős Velünk Rendelkező Szándéknak nincs

társadalmi háttere, nem állami, hatalmi akarat nyilvánul meg általa, s ahogy meg is fogalmazódik, épp az az élettitok kötődik hozzá, hogy kideríthetetlen, miképp s miért alakul át „nekünk szánt gondviselés”-sé. Szerencse dolga lenne, ahogy a beszélő név, a görög-római mitológia Fortunájának, a szerencse és a véletlen szeszélyes istennőjének neve sugallja? Az iskolamester mint „huncut mágus” irányította mindannyiukat, ugyanúgy, mint korábban Botács János az iskolamesteréket, amikor kitervelte s végre akarta hajtatni velük az almáslonki pap, a később az erdélyi fejedelem prédikátorává választott Orbai Miklós meggyilkolását. „Fátum, sors, végzet, ezektől félsz, ugye, te, pap. Nem tudsz mit kezdeni velük. Nem tudod kiterjeszteni föléjük azt, amit ezer-egyig fújtok: Isten akaratát. Mert a fátum, az olyan. Hogy nem ül le kapcatekerni egy száraz tehénszarra az útszéli kereszt alá...” – vágja Fortuna épp ennek az Orbainak a fejéhez, aki másik két társával, az országbíró papjával, Péri Sámuellel és Pásztor Péterrel, a reformáltak püspökével együtt érkezik Revekre Terebi tiszteletes kiszabítása dolgában tárgyalni. Vagy diskurálni inkább – az elbeszélő nem rejti véka alá a véleményét a különbség érzékeltetésekor.

Egyszer olyan helyzetben láttatja őket, amikor a cseresznyevirágos kertben, ahol most nem tűnik fel a gyík, annyira elmerültek a „hitbéliekben, alig is akarták érteni, mi végre háborgatja őket” a deák. Máskor a püspök mélyed el oly igen Terebi készülő könyvének olvasásában, „mint aki idejövetele egyéb céljáról végleg megfeledkezett”. Harmadszor Orbai rója úgy a szobákat, hogy „csendes hangon egymagában” vitatkozik. E karikírozó viselkedésrajz a hit dolgairól való elmélkedést szembehelyezi a hit nevében történő cselekvéssel – mintegy annak belátására készítve elő, ami majd Fortuna s Tentás között kerül szóba: az Isten akaratáról, rendeléséről úgy el lehet „vitatkozgatni ötszáz esztendő, mint egy délutánt”. Az alakival egyező elbeszélői vélemény először is enyhe gúnnal illeti azt a „papi tudomány”-t, amely mindenekelőtt a kérdések és a kételyek elhárítására szolgál, s mindenre tud kádenciát, az ember minden bajára, szenvedésére. Hasonló távolságtartással szemléli azonban a szorongásra, a hiányérzetre való hivatkozást, azt az egzisztencialista létszemléletet is, amely az ember nyomorúságos állapotára alapoz. Az elvont okoskodások, nehézkes magyarázatok helyébe valószerű eseteket, szemléletes példákat hoz, a vallást, a hitet a mindennapi élethez, az evilági boldoguláshoz kötve. A hasznosság vagy gyakorlatiasság jegyében aztán hiábavaló szöszaporításnak tart minden olyan beszédet, amely a többször felmerülő „Akarja-e Isten a bűnt?” alapproblémájára a választ további kérdések feltevésével keresi. Ilyenekkel: a gonosz, az ördög, a sátán teremtett lény-e, s ha igen, mi célból teremtett, s hatalma az ember fölött az isteni szándékkal megegyezően van-e? Isten rendelése szerint lett volna-e, hogy Júdás csókjával Jézust elárulja? Mi lenne, ha Isten minden fohászkodást teljesítene, azaz ő szolgálná a halandót, „akarata alárendelődné a teremtmény akaratának”.

Akármi is indítsa el a Fortuna kezdte „elmélkedve-évődéseket”, két fogalomhoz biztosan eljutnak: a bűn az egyik és a szabad akarat a másik. Az utóbbihoz irodalom is ajánlatik a deáknak, két mester: a paviai Valla és egy bizonyos Desiderius könyve, a *De libero arbitria*. Másutt „literátusi fordulattal” próbálkozik, s áttelesen megidézi Belzacar babiloni király lakomája titkos feliratát, illetve a láthatatlan kezét, amely „sorsot ír, hogy ki hogyan végezze”. Az isteni előretudás, az eleve elrendelés hitelméleti kérdésként vetődik fel, a papokkal, illetve a deákkal folytatott eszmecserekből hiányoznak az eleven példák, hétköznapi megfontolások. Csak a beszéd módja, a közvetlen hang kelti azt a benyomást, hogy itt a protestáns predestináció profán értelme-

zése zajlik. A másik esetben viszont mintha a bűn pragmatikáját taglalnák. Csípős íróniával itt is, ami mindenekelőtt abból fakad, hogy azt igyekeznek értelmezni, ami értelmezhetetlen, aminek az alap oka a teológiában hittitok. Az isteni jónak alárendelt sátáni rossz teleologikusan értelmezhetetlen voltán alapul az a kíméletlen következtetés is, ami a nyomorúság léleknesmesítő szerepéről szóló dogmák életidegen és embertelen jellegét úgy bizonyítja, hogy ha a gyötirelem üdvös, akkor nemcsak fölösleges, de vétkes dolog is Terebi kiszabadításán fáradozni. Hasonló célszerűségi és hasznossági megfontolások mondatják az iskolamesterrel, hogy „a bűn azzal, hogy oszlik, vagy hogy osztozkodunk rajta, nem apad; ha darabokra törjük, csak több lesz, gyarapodik”.

Szembetűnő, hogy az efféle paradoxonokra alapozott bölcsességek, gyakorlati tanácsok, a Tízparancsolatot apró részletekre bontó útmutatások mennyire érintetlenül hagyják az Isten hetedik és tizedik törvényét, mennyire nem terjednek ki a nemiségre, a nemi erkölcs területére. Pedig a regény nőszemélyei, Terebi Lukács parókiajának lakói az unokája korú ifjú feleségtől, Hódy Ágótól kezdve a leányán, a serdülőként „hátról deszka, elől lécs” kese-Katán át a házvezetőnő mindenesig, a „melle hintázik, fara reng” Baga Rozálig egytől egyig nemcsak hívei, de gyakorló is a szabad szerelemnek. Ha a szeretkezés vágya szinte önkívületig lázas állapotba kergeti őket, akkor „vaktában”, ahol rájuk tör a „kértelenség”, ölelik szeretőjüket. Mindegy, a könyvesház szolgál-e az alkalmi együttlét színhelyéül vagy az éléstár, lóbabbal tele tarisznyákkal, esetleg a hálókamra – mint a deáknak az egykor őt szoptató dajkával, Rozállal. Vagy mint Ágóval, amikor lehet az „édes-nyers öröm” adásának és szerzésének terepe a kábító virágú kenderföld, vagy a konyha kőpádimentuma, ahová csecsemője megszoptatása után úgy hanyatlik le a papné, hogy ott érzi maguk körül szállongani a mező gazvirág illatát, de lehet a harangház poros deszkapadlata, ahol ugyanaz „a viharváró szomjas illat, amit a búzamezőben lehel nagyidő jöttén a riadt gyomvirág” bódítja el őket, végül az istálló szénával leborított földje is.

E képzetkörhöz tartozik, hogy Rozál „lökött mákvirág”-nak csúfolja Ágót, a deákot pedig a „kármánkörte mellű” kese-Kata „lenvirág szeme” bővíli, végül, hogy a tiszteletesek emlékeiben az illatozó mandulás kert él igen elevenen, a deák pedig azon mereng, hogy az édesanya mennyi margarétát, vadszegfűt, szarkalábat szedhetett csokorba – vagyis a virágok mint a gáttalanul sodró szenvedélyek jelképei, a buja tenyészet, a véghetetlen életműködés szimbólumai jelennek meg. Női princípiumokként, az életörömet sugallva, az egységbe, az ősi állapotba való visszatérést hirdetve. Vadrózsától galagonyáig, kökénytől veresgyűrűig, mogyoróستól tölgyesig, és tovább lehetne sorolni azokat a virágokat, fákat, bokrokat, amelyek e regényvilág herbáriumában nem egyszerűen csak díszletként pompáznak, hanem az érzékiség titkainak őrzőiként is. A herbáriumtól elválaszthatatlan azonban a bestiárum: az állatok feltűnése nem annyira a lét, mint inkább az együttlét mámorának mulandóságára, az öröm illékonyására figyelmeztet.

A regényvilág egészének felépítését egyébként is jellemző retorikai hatáselem, az ismétlődés itt a bagolynek juttat olyan szerepet, amely a szeretkezés utáni ijedelem, rémület felvillantására hivatott. Előbb még, gyönyörszerzés közben kis madárkák visongó hangját idézte a kedvesé, hol cinkecikkantás, hol vércsefióka kísérté ölelésüket – utóbb viszont a bagoly rebbenése is didereggető, hát még amikor, ugyancsak az Ágóval való szerelmeskedést követően, a „révezet” olyan vadmadarat, talán gyöngybagolyt látat vele, amelyik számolatlanul tépi, falja, nyeli a tollatlan galambfiókákat. A kannibalizmus képei nem az egymás húsába beletépő emberpár héjánaszos, nyers vágyának, durva önzésének hirdetői. És nem is a kapcsolat végéről, kifulladásáról tanúskodnak.

Arról az elragadtatásról inkább, amit az ek-sztázis, az önmagán kívüllett fogalma eredetileg jelöl, és ami a szerelmi kielégülés hozta „petit morte”, kis halál mintájára a megsemmisülés gondolatát idézi fel. A metafizikai magárahagyatottságét; az érzést, hogy elvesztették önmagukat. E nem céltalan, mert a kölcsönös örömszerzés bizonyosságára épülő viszony épp a papnéval fogalmaztatja meg, hogy „szeretni eleget” és meghalni, „a kettő ugyanaz”. A maga borzongatóan torz mivoltában még erősebben sugallja ezt az a jelenet, immár a harmadik partnerrel, a papleányból lett papnéval, a Terebit helyettesítő cseketi prédikátor, Balsaréti feleségével, kese-Katával, amikor a padláson egy szénával bélelt koporsóban szeretkeznek. Az elbeszélő „nyöszörgő ladik”-nak nevezi az alkalmatosságot, egyszerre vonva a képzetek körébe mind a nemi aktust kísérő zajokat, mind a „szomjas vadgalambszó”-t is hallató ifjú asszony „akaratlan örömráadás-hangjai”-t, mind pedig a holtak lelkét szállító Kharón ladikját, a más létformába való átlépés eszköztét.

Erről az átlépésről, a személyiség önmagán kívül létezéséről elmélkedik az elbeszélő is, nemegyszer az átképzéletes előadásmódot alkalmazva, és ez tér vissza Tentás gondolataiban is. „Ölve menekülni a másik felé magunk elől” – szól az alaki érzéseket közvetítő történetmondói megjegyzés azzal a kese-Kata-szerellemmel összefüggésben, amelyik nem pusztán érzéki fűtöttségű, mint a másik kettő, hanem érzelmi is, nem csupán a szexualitás, Jung szavaival az „öszönök szószólója” nyilvánul meg benne és általa, hanem egy „gyengéd dédelgetésvágy”-nak tudott mélyebb rokonszenv, szorosabb lelki kapcsolat is. De hasonló észlelések ébresztője a „hívatlan jött kívánás” beteljesülése, az érzelmektől elkülönült nemi öröm elérése is: Hódy Ágó érzékiségéhez a férfielvet képviselő történetmondó ugyancsak a csónak jelképet köti: „Amíg asszony-öl ring, hánykolódik velünk, alétan húzódik félre az elméből minden nyomorú világtudás. Ilyenkor nem kísérti a való. Aztán úgyis szétörli, elnyeli”. A való, persze, a guruló koponyák nyomasztóan elűzhetetlen látomása is – ezt a kísértést, ezt az aléltásgot, alvásszerű állapotot váltja föl a kielégült érzékek ájultsága. Talán innen is, hogy „búsulós madár”-nak becézik, s innen ironikus-évődő viselkedése, a távolságtartás, ami e tekintetben ahhoz a Don Juanhoz teszi hasonlatossá, aki Ortega szerint „beleburkolódik szomorúsága ködébe”.

Máskülönben azonban az apródnak egyáltalán nem a csábítás a vonzereje, az asszonyokkal való minden kötelezettség nélküli kapcsolata távol áll attól, hogy a hódító és a meghódítottak viszonyával jellemezhető lenne. Nem ő uralkodik fölöttük, hanem az élvezetvágyuk – a vágy az, ami szabad akaratukat letöri, ami rendelkezik velük. A szenvedély azonban nem forgatja fel az egész életüket. Oly annyira nem, hogy kese-Kata szinte már szenttelen számítással választja a fiú helyett a cseketi papot, holott ragaszkodásának eleven példáját adja: gyermeket szül neki. Gyermeket, hogy mint a fiút Terebi, felnevelje azt Balsaréti. Egyikük sem mondhatná el, amit Szent Ágoston: „Amor meus, pondus meum: illo feror, quocumque feror”, azaz szeretettel terhes a lelkem, s amerre ez visz, arra kell mennem – érzéki-testi vonzódásuk, viszonzott szerelmük nem elég erős ahhoz, hogy belőlük közös terv, elszánás, cselekvő állásfoglalás fakadjon. Ha csak annyi nem, amennyit az apródnak Rozállal és Ágóval kapcsolatos tépelődései mutatnak: „...Szövetkezettek, hogy elaltassátok bennem ötlettel kese-Katát? Vajon szándékkal teszitek? Kiirtani a harmadikat. Őt nem fenyegetitek. Ha nem volnátok, rég világga futottam volna”.

A rá-rátörő képzelgésekkel és a nyomorú valóval szemben az ölelés öröme szolgál védelemül – ez a felfogás pedig ahhoz a freudi pszichológiai emberképhez áll közel, amely szerint az embert az örömelv vezérli, és ha a kielégülni vágyó ént nem gátolná

meg, nem igazná le a felettes én, akkor érvényesíthető lenne az az ősi, természetes megkülönböztetés, hogy ami élvezetes, az jó, ami viszont fájdalmas, az rossz. A regény egyik epizódja szemléletes példája lehet ennek: Baga Rozál, miután Pásztor püspök arról faggatta, hogy Reveken mikor égettek utoljára paráznát, napokig háborog, mondván: „aki még azt a kicsi jót is megvonná tőlünk, száradjon le az ilyenek a hervadt”, és szabadszájúan néven nevezi, miye. Ugyanekkor Ágó „hatalmasat nyalintoti” a „fő-fő hitbéli doktor” fülén – semmi büntudat tehát, gondolata se annak, hogy megszegték az Úr hetedik parancsolatát, vagy hogy mások bűnét elősegítették vagy elnézték volna, netán bűnre ingereltek. De a deákot sem gyötri a lelkiismeret a tizedik parancsolat miatt sem, pedig a felebarátjai feleségét ugyancsak megkívánta s meg a szolgálóasszonyát is. Feddés, szemrehányás talán csak egyszer hangzik el: a gyermektelen, pontosabban, a gyermekét vesztett Rozál a deákot és az iskolamestert, fiút és apát azért kárhoztatja, mert „rámásznak” a „holdkóros” papnéra, bezzeg „nem tudatok belémepeckelni” egy gyereket.

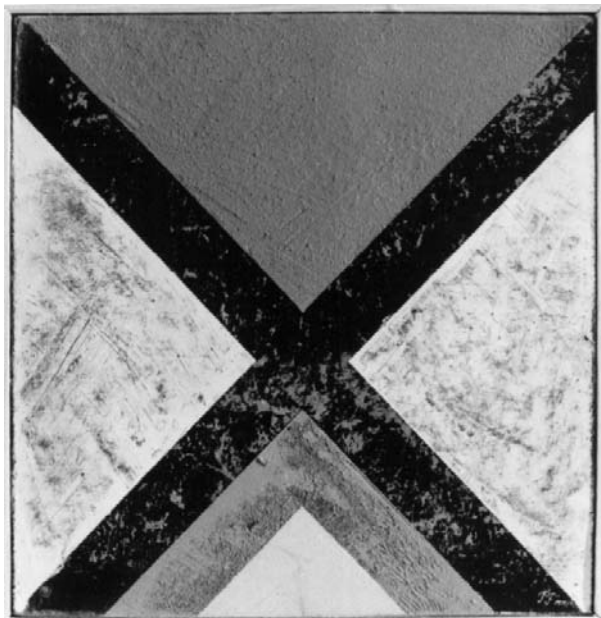
Nem a jó erkölcs, nem a család szentsége, nem a társadalom, a közösség elfogadott normarendszere – nem ezek sérelmét sorolja tehát. Mintha a szabadságra, sőt szabadosságra vágyó nemi ösztön nem ütközne bele semmiféle morális gátba, korlátba. Ez is ószövetségi állapotokra, leszámazásmintákra utalhat. A nemzedékek egymásra következtetésére irányítva a figyelmet. A rendre, s ezáltal a reveki világ rendhagyó vagy rendtagadó voltára, aminek még számtalan jele, megnyilvánulási formája van. Közülük az elbeszélő jelen időben a leglényegesebb, hogy ismétli magát az elbeszélő múlt családtörténete: ahogy Tentás bizonytalan lehetett származását illetően, ugyanúgy nyomába eredhet majd, ha felnő, mind Hódy Ágó, mind pedig kese-Kata gyermeke a maga fogantatása titkainak. Az asszonyok, közülük is főként Rozál elejtett megjegyzései azonban azt gyaníttatják, hogy a reveki paplakban már régóta hiányzik a család integritása. És nemcsak a szolgálóasszony vagy Fortuna miatt.

A húsz hosszú hónapig raboskodó Terebi Lukáccsal kapcsolatban hangzik el, hogy nem kell vele tudatni, mi történt közben: sem kislfia, Andráska halálát, de azt sem, hogy a felesége szülni fog. A babáról „úgyis azt fogja hinni, hogy az. Megmondom majd a cseketi fiúnak, hogy Ambrusnak keresztelje. András, Ambrus, dehogyis tudja ő, melyik másik. Annyi volt itt az évek során... Hogy az karonülő volt, amikor őt elvitték, ez meg csak pólyás, amikor hazajön. Dehogyis számít az neki”. Ha ehhez hozzá veszünk két, szóról szóra egyező alaki véleményt, egyrészt, amit Rozál mond, hogy Ambrus „világra olyan”, mint Andráska volt, másrészt, amit Tentás fedez fel, hogy „világra olyan, mint mi vagyunk”, vagyis ő és Fortuna – akkor látszik igazán hiábavalónak a valódi leszámazás kutatása. Teljes a bizonytalanság: felcserélhetőeknek mutatkoznak az apák is, nemcsak a gyermekek.

Az eldönthetetlen azonosság azonban más jelenetekben is eseményalakító tényező. Így Bajnaköves várának botosai, Mike és Mákó esetében, akik nevükben is ikerszót idéznek, s akikről a legények sokáig nem tudják, „melyik másik”. Fortuna öazonossága is több ízben felmerül. Fel az elbeszélő régmúltban, az almáslonki gyilkosság kitervelése idején, hogy hiába tiltakozott, mondván, Illés a neve, következetesen (Veres) Kristófnak szólították. És fel az elbeszélő jelenben, amikor Bajna Imre áltatásnak hiszi, hogy a fiúkat az iskolamester a reveki tanodában okította volna: „Hacsak nincs kettő belőle. Vagy három. Vagy ki tudja, hány...” – tréfálkozik, amire a tanítványok válasza: „Aztán hogy őbelőle hány van, azt mi nem tudhatjuk”. A *Hollóidő* tehát a személyiségek felcserélhetőségét tematikus elemmé emeli. Amiként a dolgok, helyzetek ismétlődését is, amire az öazonossággal összefüggésben csak két példa: Hódy Ágó sokáig

néma bolondnak látszik, a környezete azt hiszi, hogy „nem jó kerékre jár az esze”, míg el nem árulja a titkát: csak akkor tud szólni, ha szeret – rokona ebben az a Némának szólított bagosi rab, aki a betörhetetlen Pávát vezeti elő, elárulva, hogy ő csak a törökök között hallgat, és hogy szépen, magyar szóval a ló is megszelídíthető. Mindez a Todorov elemezte gótikus rémregények ismert elemét is felidézti: a hibbantságra való utalás pozitív jelentést kap, mert a civilizációtól való érintetlenséget, meg nem fertőzöttséget jelöli. Az ósállapotokat, ismét.

A személyiség felcserélhetősége és a helyzetek ismétlődése mint a kétértelműség és a megtévesztés epikai eszközei is a kezdetekhez való visszatérés gondolatát hordozzák tehát. És valóban: Imrével és Ambrussal, Kese-Kata és Hódy Agó újszülöttével, Tentás két feltételezett gyermekével megjelenik a második generáció, mintegy újraindul az idő. E ciklikus időszemléletnek megfelelően minden kezdődhetne előlről az apród számára, a Reveken eltelt évekre való emlékezés regénynyitó mondata talán így is olvasható. Olyan felismerésként, amit meg is előz és el is halványít azonban egy másik, az apja közvetítette tapasztalat, helyre és időre egyaránt vonatkoztathatóan: „Nincs vissza, hisz jól tudod. Mert az már akkor se vissza, ha ugyanoda jutsz”. A kör bezárult. Csak az emlékezet nyithatja ki. És a képzelet, a létezés és az emberi élet titkain tűnődő. A *Hollóidő* megfejthetetlen titka marad, ahogy a régmúlt idők, a „török világ Magyarországon” történelmi, társadalmi valóságának és a látomások, álmok, jóslatok, csodák, természetfeletti képességek elképzelt világának az összjátékát megteremti. Szilágyi István regénye most és mindörökké (jelöletlen, ám nem titkos vendégszöveggel): a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen.

FÉNYCSAPDA (2002)